

SAMEN, LEVEN & GROEN

HET BEGIN KAN
WEERBARSTIG
ZIJN

SAMEN, LEVEN & GROEN

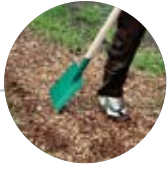
Uitgave van Netwerk Groen, Integratie en Stedelijke Vernieuwing: een initiatief van ASW (Amsterdams Steunpunt Wonen), Forum (Instituut voor Culturele Ontwikkeling, Utrecht) en Alterra Wageningen UR

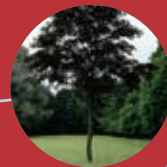
Mooie en oude bomen, speelmogelijkheden voor kinderen, ruimte om elkaar te ontmoeten. De gebruiksmogelijkheden en de kwaliteit van openbaar groen zijn belangrijke onderwerpen voor iedereen die in de stad woont. Door tal van oorzaken gebruiken mensen in buurten de tuinen, speelplekken en plantsoentjes weinig. In de stedelijke vernieuwing vraagt groen dan ook om de aandacht van bewoners én professionals.

In de stad wonen grote groepen mensen uit alle delen van de wereld met verschillende culturele achtergronden. Zij zijn, al of niet bewust, op zoek naar een goede plaats in de Nederlandse samenleving. Het weinige openbaar groen of de gemeenschappelijke binnentuin is dé publieke buitenruimte dicht bij huis. Het samen dromen, denken en werken aan het verbeteren van de inrichting en beheer van het groen kan een belangrijke rol spelen in het ‘samen leven’ in de stad.

Samen werken met groen in de stad gebeurt in tal van wijken en buurten door het hele land. In de haarvaten van het stedelijk weefsel komen en gaan projecten van allerlei soorten en maten. Mensen werken met veel enthousiasme maar kennen hun collega's niet of nauwelijks. Daarom vroeg het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) het werkveld ‘groen integratie en stedelijke vernieuwing’ in kaart te brengen, de bestaande

praktijkervaring te bundelen en op zoek te gaan naar aanbevelingen voor beter beleid in de vorm van een Community of Practice (CoP). De intentie van het Ministerie daarbij is om zich te richten op koplopers in het veld en innovatieve en inspirerende voorbeelden uit het land. Vanuit dit initiatief is het ‘Netwerk Groen, Integratie en Stedelijke Vernieuwing’ ontstaan. In ‘Samen, Leven & Groen’ presenteert het Netwerk de ervaringen van het eerste jaar. Wat zijn de onderwerpen en achtergronden die tijdens de bijeenkomsten van het Netwerk aan bod kwamen? Waar zijn de praktijkmensen mee bezig, wat inspireert en waar zit weerstand? Door elkaar te ontmoeten en ervaringen uit te wisselen kwamen gemeenschappelijke kwesties, interessante voorbeelden en inspirerende oplossingen op tafel. Dat is waardevol. Niet alleen voor de deelnemers van het Netwerk, maar ook voor collega’s en andere professionals die bij het vernieuwen van de stad enthousiast werken aan groen en integratie. Groen is waardevol. Vooral voor de bewoners van de stad.

'ZONDER
PRACTHROEN
GEEN PRACTWIJK'

LEESWIJZER

In het voorjaar van 2008 gaf het Ministerie van LNV het boekje 'De waarde van Groen' uit over het programma 'Groen en de Stad'. Daarin komt een breed pallet aan bod waaronder het aspect 'Leefbaarheid en Integratie'. Dat aspect werken we nu verder uit. De kern van dit boekje geeft een impressie van de ervaringen van het 'Netwerk Groen, Integratie en Stedelijke Vernieuwing'. In 2007-08 kwam het netwerk vier keer bij elkaar. Steeds stond een praktijkvoorbeeld centraal.

In **Hoofdstuk 1** beschrijven we in het kort de vier projecten die we bezochten en vertellen we hoe de bijeenkomsten van het Netwerk verliepen. Ook staan hier plattegronden van projecten met korte beschrijvingen van de situatie ter plekke. De inbreng van het Netwerk staat in dit hoofdstuk centraal. Dit wordt verduidelijkt aan de hand van de startbijeenkomst van het Netwerk in Utrecht Overvecht. In de volgende hoofdstukken werken we steeds een wijk uit, waarbij telkens één thema centraal staat.

Hoofdstuk 2 behandelt de wijze waarop het Netwerk de uitwisseling van kennis en ervaring stimuleert. **Hoofdstuk 3** gaat in op Ontwerp (Rotterdam Delfshaven), **Hoofdstuk 4** op Participatie (Amsterdam Osdorp) en **Hoofdstuk 5** op Beheer (Nijmegen Dukenburg). Omdat er een grote samenhang is tussen deze drie thema's staan er regelmatig verwijzingen naar een ander hoofdstuk.

Hoofdstuk 6 heeft een wat andere inhoud. Daarin staat een beschrijving van het lopende onderzoek van Wageningen UR naar ontmoetingen in stadsparken. Het Netwerk presenteert zich in Amersfoort, de 'Groenste Stad van Europa 2007', graag aan collega's, bestuurders en bewoners uit heel Nederland. Hier heeft 'Het Waterwingebied', een parkstrook tussen de wijken Liendert en Scholenburg, nog de aandacht nodig die in de voorgaande hoofdstukken is beschreven.

INHOUD

10	INLEIDING
	HOOFDSTUK 1
13	KENNISMAKING MET HET NETWERK Startpunt Utrecht, Overvecht
	HOOFDSTUK 2
21	HOE WERKT HET NETWERK
	HOOFDSTUK 3
27	ONTWERP Rotterdam, Delfshaven
	HOOFDSTUK 4
35	PARTICIPATIE Amsterdam, Osdorp
	HOOFDSTUK 5
45	BEHEER Nijmegen, Dukenburg
	HOOFDSTUK 6
55	ONTMOETING IN HET STADSPARK Wetenschappelijk bekeken
60	DE UITDAGING IN AMERSFOORT
61	PRAKTISCHE INFORMATIE
62	COLOFON

ACHTERGRONDEN UIT HET NIEUWS

‘Zonder prachtgroen geen Prachtwijk’

-Minister Verburg tijdens werkbezoek aan Overvecht, www.groenendestad.nl

‘Er is meer behoefte aan goede parken, parkjes en volkstuinen.’

-De Volkskrant, 2 juni 2007 ‘Hoe maken we steden voor iedereen?’

‘... mooie pleinen, parken en ander groen worden gezien als de oplossing voor het gebrek aan leefbaarheid in de steden’

-Liever een plantsoen dan alweer een parkeerplaats, De Volkskrant, 8 september 2007

‘Om contact te krijgen met buurtbewoners boden de opbouwwerkers hulp aan bij het opknappen van de tuinen, op voorwaarde dat de burens ook elkaar zouden helpen. Door het tuinenproject leerden bewoners en opbouwwerkers elkaar kennen en vertrouwen. Mensen verhuizen minder snel.’

-Ouderwets vormingswerk in nieuw jasje, NRC Handelsblad, 12 juli 2007

‘Sommige Europeanen klagen dat moslim-immigranten zo vaak samenklitten. Maar dat geldt voor alle soorten immigranten.’

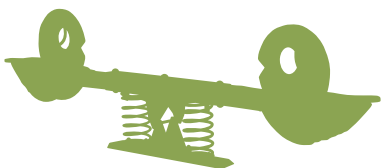
-Gemengde wijk maakt eenzaam, De Volkskrant, 28 juni 2008

‘Het publiek vindt het heerlijk om politici de schuld te geven van alles wat misgaat, maar zelf de handen uit de mouwen steken is ook weer niet de bedoeling.’

-Burgerinitiatief kijnt weg, Het Parool, 5 april 2008

‘... geef voldoende ruimte aan de vele professionals die uit ideële motieven in de publieke sector werkzaam zijn.’

-We hebben meer gemeen dan we denken, De Volkskrant, 19 januari 2008

INLEIDING

GROEN BINDT DE BUURT

VOOR
IEDEREEN
VOLDOENDE
SPEELRUIMTE

Natuur in de stad is in de eerste plaats groene openbare ruimte. Voor veel bewoners van grootstedelijke wijken is het buurtparkje of de speelplek met wat bomen en een prullenbak de eerste mogelijkheid om in contact te komen met groen. In iedere stad zijn wel buurten waar mensen wonen met diverse culturele achtergronden en waar tal van samenhangende sociale en ruimtelijke vraagstukken spelen. De openbare ruimte en het buurtgroen zien er vaak slordig uit. Het lukt gemeentelijke diensten slecht om het op orde te houden. Burgerschap waarbij iedereen naast zijn eigen belangen ook die van de ander respecteert en een bijdrage levert aan het algemeen belang, is hier zwak ontwikkeld. Bewoners voelen zich zo goed als niet betrokken bij het buurtparkje.

Met vernieuwingsoperaties proberen (lokale) overheden, woningbouwcorporaties en andere organisaties deze kwesties op te lossen. In het kader van het onderzoeksprogramma als 'Groen in en om de Stad' van het ministerie van LNV voerde Alterra de voorafgaande jaren diverse projecten uit op het gebied van bewonersparticipatie en groen. Vaak gebeurde dit in goede samenwerking met het Amsterdams Steunpunt Wonen en Woningcorporatie Ymere. Ook in andere steden zoals Rotterdam en Utrecht bestonden vergelijkbare initiatieven, een aantal werd ondersteund door Forum.

Eind 2006 vond een 'Groene Partners' bijeenkomst, georganiseerd door het ministerie van LNV, plaats in Rotterdam. Medewerkers van het Amsterdams Steunpunt Wonen, Forum, Instituut voor Culturele Ontwikkeling in Utrecht en Alterra Wageningen UR leidden een sessie 'Wonen en Integratie'. De betekenis van groen voor maatschappelijke integratie staat buiten kijf. Deelnemers uit het werkveld van de stedelijke vernieuwing en wonen signaleerden de noodzaak om groen in woongebieden, met name in wijken met een sociale of fysieke achterstand, te bevorderen om verpaupering en van scheidingen tussen verschillende bevolkingsgroepen te voorkomen.

Met elementen uit het programma 'Groen en de Stad' sluit het ministerie van LNV aan bij het prachtwijkenbeleid van (toen nog) minister Vogelelaar van Wonen, Wijken en Integratie, onder het motto 'Samen werken, Samen leven'.

Het ontwikkelen van sociale cohesie tussen de bewoners is vaak nadrukkelijk een doelstelling in deze plannen. Bij sociale cohesie en integratie in de maatschappij gaat het over 'Goed Burgerschap.' Dit houdt onder meer in dat bewoners van de Prachtwijken gericht zijn op persoonlijke groei en ontwikkeling, respect tonen voor hun sociale en fysieke omgeving en een positieve rol spelen in het democratisch bestel. Goed Burgerschap draagt bij aan sociale controle, maatschappelijke stabiliteit en veiligheid.

Bij het bevorderen van de sociale cohesie gaat het om het bouwen en versterken van netwerken tussen de bewoners onderling en tussen bewoners en organisaties in de stad en de lokale politiek. De gedachte daarbij is dat kwesties waarmee bewoners te maken krijgen, zoals een vervuilde zandbak, binnen die netwerken kunnen worden opgelost. Juist zulke kleine initiatieven kunnen het verschil maken tussen het afglijden naar uitsluiting, misdaad en geweld en het ontwikkelen van Goed Burgerschap.

Moet een straat of een buurt een nieuwe inrichting krijgen, dan is dat een uitgelezen moment om met de bewoners een nieuw netwerk op te zetten over de inrichting en het beheer. Tastbare onderdelen, zoals bijvoorbeeld bomen en parkeerplaatsen, zijn voor mensen uit welke cultuur ook relatief makkelijk te bespreken. Zelfs bij grote culturele verschillen biedt zo'n gesprek tal van mogelijkheden om het gemeenschappelijke op te zoeken. Participatie kan er voor zorgen dat het eigen karakter van de buurt en zijn bewoners op de teken- en vergadertafel komt. Zien de bewoners hun wensen en ideeën terug in de nieuwe inrichting, dan voelen zij zich meer betrokken bij het groen en zien het als gemeenschappelijk eigendom dat beheer en ook hun zorg nodig heeft.

“Ik woon nu negen jaar in Overvecht, eerder woonde ik in de binnenstad. Toen had ik een kamer, nu heb ik mijn eigen huis. Ik ben er heel trots op, zeker weten! Oké, er is hier af en toe kleine criminaliteit, maar met de woningen zelf is niets mis. In het begin wist niemand wat er met de binnentuin zou gebeuren, maar nu is het voor iedereen duidelijk. Eerst zien, dan geloven. Ik ben vrijwilliger tijdens activiteiten met kinderen, die ik dan begeleid. Ik maakte altijd al wel een praatje met kinderen. Ik heb ook meegeholpen aan het opknappen van

de binnentuin. Op de speelplek heb ik boomschors onder de speeltoestellen gelegd en planten neergezet. Rondom de tuin moet nog wel wat groen komen vind ik, liefst winterharde planten of mooie bloemen, die een omheining kunnen zijn. Het is nu al zo dat bewoners 's avonds samenkomen, met hapjes of zo. Dat vind ik een goed initiatief: zo ontstaat er meer contact tussen de burens.”

ARDELOVAHID BOUDRISSI (BENONER UTRECHT OVERVECHT):
**ER ONTSTAAT MEER CONTACT
TUSSEN DE BUREN**

HOOFDSTUK 1

STARTPUNT UTRECHT, OVERVECHT

KENNIS- MAKING MET HET NETWERK

Het Netwerk Groen, Integratie en Stedelijke Vernieuwing is betrokken bij projecten waarbij groen in de stad kan bijdragen aan de participatie en integratie van bewoners. Leden van het Netwerk zijn bijvoorbeeld medewerkers van gemeenten, woningbouwcorporaties, buurtorganisaties en zelfstandige bureaus. Het Netwerk verzamelt en verspreidt kennis onder professionals. Deelnemers wisselen op de plek van een praktijkvoorbeeld ervaringen uit en zien meteen hoe het is gesteld met de ontwikkeling en uitvoering. Het Netwerk richt zich op geheel Nederland, met de 40 Prachtwijken als speerpunt. In het eerste jaar kwam het Netwerk bij elkaar in Amsterdam, Rotterdam, Nijmegen en Utrecht, waar de startbijeenkomst plaatsvond.

BEWONERS LEGDEN
ZELF HOUTSNIPPERS
ONDER DE
SPEELTOESTELLEN

14 KENNISMAKING

Tijdens bijeenkomsten van het Netwerk geven de deelnemers aan de gastgever waardevolle suggesties mee om het werk in de praktijk met bewonersinbreng in het stedelijk groen te verbeteren. Na een korte kennismaking volgt een bezoek aan het park of de buurt in kwestie en een uitgebreide gedachtenuitwisseling. De suggesties die aan het einde van de bijeenkomst gegeven worden, zijn gebaseerd op de vakkennis, inzichten en ervaringen van de aanwezige vakmensen. Zo hield het Netwerk in juni 2007 in Utrecht een bijeenkomst in stadsboerderij De Gagelsteede, in de schaduw van Overvechtse hoogbouwflats. Utrecht is gemeente die voorop loopt in het uitgeven van groen aan burgers. In Overvecht is dat bijvoorbeeld in harmonie gegaan. Hier zijn tussen enkele hoogbouwflats samen met bewoners binnentuinen aangelegd. Eén ding valt vooral op: het enthousiasme en betrokkenheid van de medewerkers van gemeente, buurtorganisatie en uitvoerende groenbedrijven. Het zijn mensen die verantwoordelijkheid nemen in plaats van alleen verantwoordelijkheid afleggen aan hun 'meerdere(n)'. Dit blijkt een essentiële voorwaarde voor succes. Of het nu bij deze binnentuin in een 'aandachtswijk' is of het beheer van de Griftpark in een 'betere buurt' wat verderop. In Utrecht zijn al veel mooie initiatieven ontstaan. Van geveltuintjes tot complete parken. Utrecht heeft een nota over zelfbeheer over de samenwerking tussen gemeente en burgers in de openbare ruimte. Maar elk project en elke aanpak is toch weer anders. Dat heeft dan vooral te maken met de inbreng van die enthousiaste personen, zoals Jeroen Schenkels van de Dienst Stadsontwikkeling. Wat is zijn geheim? Jeroen Schenkels: "Groen is een bindmiddel; we willen er de buurt mee versterken. Groen gaat over beheer van de openbare ruimte. Ik ga zelf altijd uit van het bestaande groen. Waar het vooral om gaat is: welke randvoorwaarden stel je aan een initiatief, wat neem je op in een beheerscontract? Ik zie zo'n contract als een geweldige beheermaatregel die bijdraagt aan duurzame ontwikkeling." Maar hoe gaat het eraan toe in andere steden? Hoe verloopt de ontwerpfase, de participatie van bewoners en het beheer? Een globaal overzicht staat later in dit hoofdstuk. Op deze pagina wordt nader ingegaan op de benadering in Utrecht. Behalve Overvecht is ook de aanpak in het Griftpark succesvol te noemen. In de opeenvolgende hoofdstukken worden Ontwerp, Participatie en Beheer en de rol van het Netwerk toegelicht aan de hand van voorbeelden uit de diverse steden.

Utrecht Interessant aan Utrecht is de geïntegreerde aanpak, ook van de herinrichting van het groen. Hier speelt de ontwerper ook meteen in op participatie en het beheer. Procesbegeleider Hans Pijls van BuitenKans Participatieve Groenprojecten is een van de vertegenwoordigers. Hij werkt samen met ontwerper en uitvoerder Paul van Eerd van Bureau Buitenruimte.

'Van Binnen naar Buiten' is een project dat het sociaal isolement van bewoners van hoogbouwflats in Overvecht wil doorbreken. De bedoeling was dat er een buurtflat zou komen waar bewoners en gemeentelijke en maatschappelijke instellingen elkaar konden ontmoeten, dat een binnenterrein opnieuw ingericht zou worden en dat er huisbezoeken 'achter de voordeur' plaats zouden vinden om achter de problemen en de wensen van de bewoners te komen. Hoe geef je buitenruimte terug aan bewoners, en wel zodanig dat de leefbaarheid verbetert en bewoners elkaar ontmoeten en hun verantwoordelijkheid willen nemen voor de ruimte?

Hans Pijls en Paul van Eerd hebben een visie ontwikkeld die uitgaat van drie peilers: het ontwerp, het betrekken van de bewoners en de organisaties eromheen. Deze visie pasten ze toe op dit project. Hans Pijls: "Een cruciale succesfactor in sociaal zwakkere wijken wordt gevormd door de organisaties. In sociaal economisch betere wijken waar mensen meer vermogen hebben tot sturing, om bijvoorbeeld een wethouder te bellen om een gemeente achter de broek te zitten, speelt dat minder. Maar in wijken waar de mensen met overleven bezig zijn geven ze heel snel op. Daar moet je als professional, als welzijnswerker, tuinman, medewerker van een gemeente of woningcorporatie, stevig een voorbeeldrol neerzetten. De gemeente of woningbouwvereniging komt met een

opdracht: zorg dat mensen meer verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen leefomgeving. En dat ze wat vaker kijken door de bril van andere bewoners, hun Marokkaanse buurman bijvoorbeeld.”

Integrale benadering In Utrecht is gekozen voor een integrale benadering. Bewoners werd via huisbezoeken gevraagd welke hulp ze zouden willen hebben. Dan gaat het over bijvoorbeeld schuldsanering, overleg met politie of jeugdzorg. Hierop werd direct actie ondernomen. Ook werd bewoners gevraagd wat ze actief zouden willen doen. Of dat nu deelnemen is aan een kook- of naaclubje, of werken in de tuin. Er werd een buurtflat vrijgemaakt en ingericht. Alle organisaties waren daar vertegenwoordigd.

Kleine stappen zetten Hans Pijls: “Als een woningbouwvereniging niet waarmaakt wat ze belooft haken bewoners af. Bij succesvolle projecten zijn er altijd gedreven mensen die de kar trekken. Dat is voor ons de belangrijkste insteek: hoe zorg je ervoor dat je in het contact met bewoners met betrokken mensen bezig bent. Je moet waarmaken wat je belooft, kleine stappen zetten. Onze grootste uitdaging is ervoor te zorgen dat mensen verantwoordelijkheid nemen. Bij het ene project zegt iemand die alleen verantwoording aflegt: sorry, maar het mag niet. In een ander project, in dezelfde situatie zegt iemand die zijn verantwoordelijkheid neemt: als we het zus en zo spelen, valt het onder die en die regeling, en kan het wel. Het draait vaak om de persoonlijke drijfveer van die persoon die voor een hoger doel wil gaan.”

Empowerment “In iedere relevante organisatie moet je zo iemand hebben zitten. Je hebt zoveel partijen die ermee bezig zijn, zo zijn er de scholen, de gemeente, de politie, de welzijnsorganisaties en de tuinmannen. Met al die partijen proberen we een lerend ondernemend gezelschap te maken dat elkaar vindt op basis van inspiratie. Het persoonlijk maken; ervoor te zorgen dat iemand denkt ‘potverdomme, het is écht belangrijk’, is de enige manier om aan het systeem van verantwoording afleggen te ontsnappen. De crux in het verhaal is het creëren van een teamspirit. Samen hebben we een klus en we staan naast elkaar, in plaats van onder elkaar.”

LEVENSSLESSEN

Hans Pijls: “Er zijn veel beleidsmakers die vertellen wat er met bewoners moet gebeuren. Maar als je op de plek zelf bent, met bewoners, dan ga je het pas echt voelen. Je hebt woordlessen en je hebt levenslessen. Je kunt iets lezen en denken: o ja, dat klopt... Als je iets ervaart is dat een totaal andere manier van leren, van iets naar binnen laten komen. Dat was bijvoorbeeld het geval bij een heel ander project in Rotterdam. Al tijdens probeerden we om een offerte goedgekeurd te krijgen. Ook waren we als ontwerpers en uitvoerders al bezig in een andere tuin. Daar hielp een ambtenaar praktisch mee. Een dag erna, in het weekend, ging hij met zijn partner kijken naar wat we hadden gebouwd. Een week later had hij alles voor die offerte geregeld omdat hij zich er persoonlijk mee verbonden had. Dat is wat er vaak ontbreekt in mensen en hun werk: hun passie.”

UTRECHT

Utrecht is een schoolvoorbeeld van hoe groen in de stad uitgevoerd kan worden. Ad hoc en toch goed geregisseerd.

LOCATIE

In Overvecht staan hoogbouwflats waar 300 gezinnen wonen. Dat zijn zo'n duizend bewoners. Het is een van de slechtste sociaal economische plekken van de stad. Er is veel instroom vanuit de laagste economische klasse. Naast de flats liggen verwaarloosde binnentuinen. Ze liggen aan de achterkant van de flats. Er komen geen deuren op uit. Bewoners gebruiken de tuinen niet.

DOEL

Het verbeteren van de leefbaarheid door het teruggeven van de weinig toegankelijke buitenruimte aan de bewoners. Het betrekken van bewoners bij ontwerp, uitvoering en beheer.

RANDVOORWAARDEN

Het budget is laag. Bewoners zullen verantwoordelijkheid moeten nemen voor het beheer.

HINDERNISSEN

Veel bewoners zagen het niet zitten dat er in de toekomst veel kinderen zouden spelen. zij waren bang voor herrie en voorspelden dat vandalisme in de tuin hoogtij zou vieren.

RESULTAAT

Dezelfde mensen die bang waren voor overlast zeggen nu dat het er juist rustiger is geworden. De aangelegde heuvels dempen het geluid, de kinderen verspreiden zich meer en spelen rustiger omdat de ruimte niet meer zo heel open is. Dat laatste is ook uit onderzoek gebleken: hoe opener de ruimte, des te ruwer het spel. Van vandalisme is geen sprake. De kinderen vinden het er geweldig. Tussen 15-40 kinderen zijn om de 3 weken bezig met onderhoud, metselen een nieuw muurtje, eten ijsjes, planten groen, verzamelen slakken of ze voetballen. Eén van de tuinen is onderdeel van het project 'Van Binnen naar Buiten' en won in 2007 een prijs als 'Parels van Integratie' van het NICIS, instituut voor grote steden in Den Haag.

OVERVECHT

BINNENTUIN

BINNENTUIN

DE LOCATIE

In de deelgemeente Delfshaven doet Rotterdam iets waar het een patent op heeft: bouwen met lef. Tussen Marconiplein en Hudsonplein komt op een oud spooremlacement en langs de Deltadijk van de Maas een gebouw van honderden meters lang met winkels, bedrijven en horeca. Maar het is óók de plaats voor groen. Want dat is een oude wens van de bewoners van de naastgelegen wijk Bospolder-Tussendijken. Dus bovenop het oorspronkelijke bedrijfsverzamelgebouw: een dakpark. Dit schijnbaar waanzinnige plan is de kans. Inmiddels is het bestemmingplan gewijzigd, ligt er een uitvoerbaar bouwplan en een inrichtingsvoorstel voor het dakpark.

HET DOEL

De nieuwbouw en het groen worden gecombineerd gebouwd met een dakpark erboven. Het park heeft een lokale functie voor de twee aangrenzende wijken. Thematuinen zorgen voor variatie. Een van de tuinen zal door de bewoners zelf worden beheerd. Ervaring hiervoor is al opgedaan met Proefpark Rotterdam. Daarnaast heeft het park ook een stedelijke functie, onder andere voor de mensen die werken in de gebouwen. Zo komt er ondermeer een orangerie met een horecabevestiging.

RANDVOORWAARDEN

De bewoners uit de wijk weten donders goed wat ze willen. Ze zijn gebrand op een 'gewoon' park, met standaard bankjes, gras en bomen. Ze zijn namelijk vooral uit op groen, schaduw en rust. Veel bewoners zeiden: ga nou niet wéér alles aan de jongeren geven. Al gauw blijkt dat de meeste mensen alleen maar genoeg nemen met een 'echt' park en niet iets kunstmatig. Vanaf de start van het project werken de actieve bewoners met richtlijnen waarmee ze de vorderingen van de ontwerpers nagaan. Deze zogenoemde Acht Geboden zijn vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst tussen de actieve bewoners, de deelgemeente Delfshaven, de gemeente Rotterdam en de projectontwikkelaar.

HINDERNISSEN

Het park ligt op 11 meter hoogte. De omheining van het park zou een kilometer lang moeten worden. Een hek met zo'n lengte is al snel onaantrekkelijk. Bewoners zijn bang dat het park zonder goed beheer snel verpaupert. Bouwtechnisch zijn er grote uitdagingen die deels pas laat aan het licht komen: Het dakparkgebouw ligt naast of eigenlijk in de Deltadijk. In de kernzone van de dijk mag van het Hoogheemraadschap niet zomaar in de grond worden gewroet, laat staan gebouwd; er ligt een leiding van de stadsverwarming die niet teveel belast kan worden. Er is een hoogspanningsleiding die moet worden overbouwd.

RESULTAAT

Bewoners zijn via Proefpark Rotterdam betrokken bij de jarenlange planvorming van het project. Binnenkort volgt de aanleg en de inrichting van het dakpark. Nu is er al het Proefpark. Bewoners maken er gebruik van, sommige hebben er een minimoestuin. Kinderen spelen er en doen educatieve activiteiten.

MARCONIPLEIN

HUDSONSTRAAT

TOEKOMSTIG DAKPARK

VIEBHAVENSTRAAT

ROTTERDAM

Het ontwerpen van een onorthodox groenplan met veel inbreng van de bewoners. Rotterdam bewijst dat het kan. In hoofdstuk 3 alles over de ups en downs in Delfshaven.

BOSPOLDER/
TUSSENDIJKEN

HUDSONPLEIN

AMSTERDAM

Amsterdam is een mooi voorbeeld van hoe een participatietraject kan worden ingezet. Over de successen en tegenslagen in Amsterdam Osdorp; zie hoofdstuk 4.

LOCATIE

In de Amsterdamse Tuinsteden ligt in Osdorp het Botteskerkpark ingeklemd tussen de Reimerswaalbuurt en de Borrendammebuurt. Midden in één van de 40 Prachtwijken. De buurten rond het Botteskerkpark zijn voor het overgrote deel gerust eentonig te noemen. Afgezien van een nieuw blok appartementen pal tegenover het park zijn het allemaal etagewoningen uit eind jaren vijftig, begin jaren zestig. In een aantal straten zijn veel ramen dichtgespijkerd. Ook het Botteskerkpark wordt opgeknapt.

HET DOEL

Het opknappen van het Botteskerkpark. Het park wordt transparant en krijgt meer gebruiks- en speelgelegenheden. Er komt in elk geval een voetbalveld (Cruyff Court) en eventueel een avontuurspeelplaats. De kinderboerderij in het park blijft behouden.

RANDVOORWAARDEN

Het betrekken van bewoners bij de plannen voor het Botteskerkpark én bij het beheer staat voorop. Daarnaast is een breed draagvlak vereist. De Kadernota Participatie van het Stadsdeel Osdorp zorgt voor de juiste structuur in de participatie; eerst is het zaak de basisvoorwaarden (zoals geld) te regelen, dan pas kan een participatietraject worden ingegaan. De Kadernota Participatie wordt overigens vastgesteld nadat de eerste fase van het participatietraject is afgesloten.

HINDERNISSEN

In 2005 start het participatietraject van het Botteskerkpark dat bewoners serieus betreft bij het maken van een voorlopig ontwerp. In dat plan staat onder andere welke functies er komen en hoe het park vormgegeven zal zijn. Aan het einde van 2005 wordt dit traject afgerond. Vervolgens maakt Stadsdeel Osdorp met woningcorporatie Ymere afspraken over de stedelijke vernieuwing van de Reimerswaalbuurt. Daarin is de financiering over het Botteskerkpark opgenomen. Begin 2006 breekt Ymere de onderhandelingen open. De corporatie heeft bij het vaststellen van het budget voor deze nieuwe vorm van samenwerken posten over het hoofd gezien. Deze stagnatie duurt anderhalf jaar, ook omdat in de tussentijd een nieuw stadsdeelbestuur komt. Bewoners van het intussen verrezen nieuwbouwproject Stadstuinen waren niet betrokken bij het vernieuwingsplan. Een aantal van hen is niet blij met een geplande avontuurspeelplaats.

RESULTAAT

Er ligt een voorlopig ontwerp voor het Botteskerkpark dat in 2006 in samenspraak met de bewoners is gemaakt. Ten tijde van het schrijven van deze uitgave wordt het Cruyff Court aangelegd. De rest van de plannen wachten nog op de uitkomsten van de tweede participatieronde. Tijdens deze ronde spreken de bewoners zich uit over de invulling van de plannen.

REIMERSWAALBUURT

STADSTUINEN

BOTTESKERKPARK

BOTTESKERKSINGEL

BORRENDAMMEBUURT

NIJMEGEN

Op papier is alles van te voren geweldig goed te regelen maar de praktijk is vaak weerspanniger. Zoals bij het beheer van openbaar groen, in bijvoorbeeld Nijmegen. Meer over die mooie uitzichten en valkuilen in hoofdstuk 5.

DE LOCATIE

Stadspark Staddijk ligt in het stadsdeel Dukenburg aan de zuidwest kant van de stad en grenst aan de andere kant van de snelweg, aan een natuurgebied. Het parkachtige gedeelte wordt matig onderhouden, voor het natuurgebied in het park is er geen specialistisch beheer meer. Volgens eerdere plannen zou in – een deel van – het park nu gebouwd mogen worden. Maar die plannen zijn, mede door het georganiseerd verzet van de bewoners, van tafel gegaan. De gemeenteraad heeft nu aangegeven dat in het park niet gebouwd gaat worden.

DOEL

Het bereiken van burgers die niet een bepaald belang bij het park hebben (bijvoorbeeld natuur, honden uitlaten, sport). Het waarborgen van een 'integrale' inrichting en het publiek gebruik van het park. Zorgen dat bewoners betrokken raken en blijven bij het beheer van openbaar groen.

RANDVOORWAARDEN

De natuurwaarden van het park moeten behouden blijven. De functies van het park meer herkenbaar maken.

HINDERNISSEN

De communicatie tussen de beheerders en de bewoners rammelt soms. Een reden is dat het park wisselend onder meerdere gemeentelijke diensten valt. Daarbij is het in Nijmegen gebruikelijk te praten vanuit groepsbelangen en het indelen van de openbare ruimte naar functies. Dat belemmert het gesprek over de toekomst van het park. De bewonersorganisatie moet daarnaast de eigen achterban er telkens van overtuigen dat het zin heeft in te spreken. Vaak zeggen bewoners: de politiek doet toch wat ze willen. Desondanks zijn de verwachtingen van de achterban vaak aan de (te) hoge kant. Als alle wensen van de verschillende bewonersgroepen voor het gebruik van het park gehonoreerd zouden worden, moet het park vier keer zo groot zijn als nu.

RESULTATEN

Er is een nieuw inrichtings- en beheersvisie gemaakt voor Staddijk in overleg met de bewonersorganisaties. In deze visie bestaat het park uit drie zones: intensief gebruik, natuurgebied en een parkdeel rond de vijver. Er komt meer afstemming tussen het beheer van de sportvelden en het openbaar groen. Een aantal herinrichtingsprojecten om het park aantrekkelijker te maken wordt uitgevoerd. De conceptvisie is naar B&W gegaan. In het hierop volgende inspraaktraject is door gemeentelijke medewerkers een inloopbijeenkomst georganiseerd in het buurtcentrum. Daarnaast bezochten twee wethouders met actieve bewoners het park. Alle reacties zijn verwerkt in het eindconcept, dat na de zomer van 2007 is vastgesteld door de raad. De eerste projecten zijn met een werkteam van bewoners uitgewerkt. Er is gesproken met verschillende buurten, met bewonersorganisatie De Zevensprong, het IVN en andere partijen. Ook met specifieke groepen, zoals hondenbezitters, is overleg gevoerd.

RECREATEGEBIED
BERENDONCK

DUKENBURG
STADSPARK
STADDIJK

A73

“Ik heb nog niet veel tegenhangers van het Proefpark gezien. Als ik een stuk openbaar groen moet kiezen dan vind ik projecten waar respect voor planten wordt getoond het mooiste, zoals Zonnemaire op Schouwen-Duiveland. Maar eigenlijk ben ik liefhebber van braakliggende terreinen omdat er van alles ontstaat. Er waren hier natuurlijk ook wel missers en inzinkingen, maar kijk toch eens hoe

hartverwarmend de kinderen hun tuintje verzorgen. De grootste hindernis die we moesten overwinnen was de ambtelijke molen, de desinteresse, het gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef. De meeste mensen die hierover gaan, wonen buiten de stad. Ze zien dit als een no go area. Ze willen de boel slopen en een hele community uit elkaar slaan. We hebben hier nu al 24 contactpersonen versleten. De meeste bestuurders zien overigens wel het plan zitten, alleen niet mijn bijdehante gepraat. Maar door de jaren heen gaan we elkaar toch waarderen.”

RINI BIEMANS (CREATIEF BEHEER, OPRICHTER PROEFPARK ROTTERDAM):
**‘WE HEBBEN DOOR DE JAREN
HEEN ELKAAR LEREN WAARDEREN’**

HOOFDSTUK 2

HOE WERKT HET NETWERK

UITWISSELEN KENNIS
EN ERVARING

Groen in de stad is een mooie manier om integratie te bevorderen in wijken met veel verschillende culturen. Groen is onderdeel van de openbare ruimte. En openbare ruimte is heel concreet: mensen hebben altijd wel een idee over de straat, het plein of het buurtpark. Het Netwerk Groen, Integratie en Stedelijke Vernieuwing maakt het uitwisselen van ervaringen mogelijk voor iedereen die betrokken is bij de inrichting, de participatie, het beheer en het functioneren van de openbare ruimte.

BUURTCENTRA
OPENDEN HUN
DEUREN VOOR HET
NETWERK

22 HET NETWERK

Bij bewonersparticipatie in multiculturele wijken zijn ontwerp, inrichting en beheer belangrijk. Maar het gaat ook om de vraag hoe je in contact komt met mensen uit verschillende culturen en hoe je bewoners en professionals bij het hele proces betrokken houdt. Professionals zijn gewend om planmatig te werken, van beleidsnota, via het ontwerp naar de inrichting en het beheer. Maar bewoners staan daar vaak heel anders in. Via het Netwerk is er een uitwisseling van al die ervaringen in verschillende steden. Dat is gebeurd tijdens bijeenkomsten in de steden Amsterdam, Nijmegen, Rotterdam en Utrecht. Voor een bijeenkomst kiezen we voor een praktijkvoorbeeld in een stad. Het werk op het gebied van 'groen, integratie en stedelijke vernieuwing' vindt lokaal plaats in buurten en wijken. Er is weinig overzicht; de meeste mensen die in de praktijk werken kennen hun collega's in andere steden niet of nauwelijks. Vaak hebben ze het gevoel op een eiland te werken. Netwerken, uitwisseling van informatie en ervaringen en van elkaar te leren zijn dan ook belangrijke functies van het Netwerk. Daarnaast probeert het Netwerk zicht te krijgen op de praktijk in de buurten en de kwesties die spelen tijdens het werk.

HENK LANGESTRAAT (WONINGBOUWCORPORATIE YMERE):

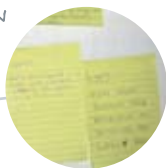
'HET IS LEUK EN INTERESSANT OM TIJDENS DE BIJeenKOMSTEN TE ZIEN HOE OP ANDERE PLEKKEN IN NEDERLAND MENSEN OMGAAN MET DEZELFDE VRAAGSTUKKEN WAARMEE WE WORSTELEN.'

We nodigen telkens een organisatie die in een praktijkvoorbeeld een sleutelrol speelt uit om de rol van gastgever op zich te nemen. Steeds staat een belangrijke praktijkvraag of -kwestie bij het 'samen, werken & groen' in die buurt centraal. Het aanbod van het Netwerk aan de gastgever is om met een open blik tegen de kwestie aan te kijken. Die open blik van ervaren collega's uit andere steden kan waardevolle inzichten opleveren om met de problemen in de praktijk om te gaan. Het uitwisselen van kennis en ervaring staat dus centraal.

Implementation lab Voor de Netwerkbijeenkomsten kozen we voor een vorm die is gebaseerd op het 'implementation lab'. Hierdoor ontstaan in korte

tijd en volgens een strak tijdsplan waardevolle suggesties aan de gastgever. Deze liggen op het vlak van de gekozen thema's Ontwerp, Participatie en Beheer. Voor het Netwerk brachten we het meerdaagse programma van het implementation lab terug tot een dagdeel zonder de kern ervan te verliezen. Deze korte periode is van invloed op de inhoudelijke resultaten van een bijeenkomst.

Samen met de initiatiefnemers van het Netwerk zorgen de gastgevers voor voldoende informatie vooraf, de faciliteiten voor het houden van de workshops en het begeleiden van het werkproces. Een bijeenkomst duurt een royaal dagdeel en begint altijd met een korte excursie. Hierdoor leren de deelnemers de buurt en de kwestie in het groen kennen. Iedereen neemt dan zelf waar wat het onderwerp van de bijeenkomst is. Tijdens deze ronde zijn er ontmoetingen met bewoners, professionals en lokale bestuurders. Zij nemen de rol van gids op zich en zijn er ook bij het vervolg van de bijeenkomst. Zo kunnen deelnemers ook tijdens deze buurtbezoeken, de lunch, theepauze en de afsluitende borrel werkervaringen uitwisselen. Na de excursie nemen meestal drie groepjes van hooguit zes netwerkers een bepaald aspect van de praktijkkwestie bij de kop. Iedere groep kent een gespreksleider en een vertegenwoordiger van de gemeente, buurtorganisatie of bewoner waarin de kwestie speelt. Elke deelnemer kan haar of zijn persoonlijke observaties kenbaar maken. Zo kan iedereen zijn vakkundigheid en ervaring inbrengen. Daarna gaan groepsleden met elkaar in discussie. Het laatste kwartier besteden de groepen aan het formuleren van suggesties aan de gastgever om de kwestie in het vervolg beter aan te kunnen pakken. De bijeenkomst wordt afgesloten met een plenair gesprek. Daarin doen de subgroepen verslag van hun discussies. De suggesties

uit de groepen worden kritisch tegen het licht gehouden. Hierdoor worden de suggesties aan de gastgever scherper en waardevoller.

Knelpunten die naar voren komen zijn onder andere: ontwerpers hebben zo hun eigen ideeën; bewoners ervaren het gebied vaak anders dan de professional; voordat een ontwerp kan worden gestart, is het zaak dat alle betrokkenen dezelfde taal spreken. Kwesties die spelen zijn: vraagt een plek waar duizend mensen wonen om een andere aanpak dan een locatie met honderd bewoners? Kun je de aanleg van een terrein zo organiseren dat bewoners (kinderen) telkens kunnen bijspringen om mee te werken? Hoe zorg je voor continuïteit van een project; hoe voorkom je lange 'stille' perioden?

Maatwerk De werkwijze van het Netwerk is overal verschillend; er is geen standaard aanpak. Organisaties die het initiatief voor het Netwerk namen, doen ook proactief mee. Zo nam Alterra en woningcorporatie Ymere in 2003 het initiatief om de wensen van bewoners in Amsterdam Osdorp te onderzoeken. Tijdens inspraakbijeenkomsten voeren beter opgeleide blanke mannen van rond de 50 vaak het woord. In samenwerking met het Amsterdams Steunpunt Wonen (ASW) legden de partijen daarom contact met bewonersgroepen die er normaal gesproken bekaaid vanaf kwamen bij inspraak rondom groen, zoals bijvoorbeeld kinderen, jongeren, ouderen, vaders en moeders van verschillende komaf. Met elke afzonderlijke groep zijn verschillende plekken buurtgroen bezocht en besproken aan de hand van interviewvragen. Het doel was om contact te leggen tussen de groepen, het stadsdeel en de woningcorporatie. En om meer te weten te komen over de beleving, waardering en gebruik van het openbare groen. De ervaringen zijn gebruikt in het eerste participatietraject voor het Botteskerkpark. Ook bij dit traject zijn Alterra en ASW betrokken geweest. Samen met het Projectbureau Vernieuwing Osdorp en Opbouwwerk hebben ze geïnventariseerd welke bewonersnetwerken uitgenodigd konden worden.

Tijdens het participatietraject zijn er groepsgewijze besprekingen geweest met bewoners die als ervaringsdeskundigen spraken. Zo konden ze in een vertrouwde sfeer binnen eigen kring een programma van eisen formuleren voor het park. Deze gesprekken werden voorbereid door Alterra en ASW. Samen

 Habiforum en MILUnet hebben goede ervaringen met implementation labs in binnen- en buitenland (zie Huibert Haccoû e.a., MILUnet Guide, Habiforum Gouda, May 2007 p. 20).

PLAN AANGEPAST

Ontwerper Rik de Nooijer van de Gemeentelijke Dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting in Rotterdam: "Ik heb één bijeenkomst meegemaakt, in het kader van het Dakpark. Daar heb ik een presentatie over gehouden. Het is leuk om tips en informatie uit te wisselen. Ik heb hier het plan op aangepast. Er was iemand bij die veel verstand had van sneringen, iets wat aan de oostkant van dit projectgebied ook speelt. Die zei: je hoeft niet alleen maar jarenlang een groene container neer te zetten, je kunt er ook een educatief project van maken. En dat heb ik in het plan meegenomen."

HANS PIJLS (BUITENKANS PARTICIPATIEVE GROENPROJECTEN MOOK, UTRECHT):
**'HET NETWERK IS HANDIG; JE KUNT IDEEËN UITWISSELEN
- VAN PROFESSIONAL TOT GEBRUIKER. IK KEN ER VEEL
MENSEN VAN. HET NETWERK IS EEN GOEDE MANIER OM
AAN KENNIS EN INNOVATIEVE IDEEËN TE KOMEN.'**

BEWONERS ZIEN
DAT ER SCHOT
IN DE ZAAK ZIT

“De grootste hindernis die ik in dit Dakpark project heb moeten overwinnen is de omheining van het park. Toen ik het plan maakte dacht ik dat het niet goed zou zijn om een hek van een kilometer lang te maken. Ik dacht: ik ga voor een laag hekwerk met een haag erachter, ook op de dijk. Veel mensen zeiden: je krijgt dat nooit voor elkaar, want het Hoogheemraadschap wil zo iets niet op een dijk, en de bewoners willen het ook niet. Maar dankzij argumenten groeide het vertrouwen en is het toch gelukt. Wat ook hielp was dat het geen

dichtgetimmerd verhaal was. Als je een plan tot het laatste stukje verzint, kun je niet meer schuiven. Maar als je beperkt tot de essentie, laat je ruimte voor bewoners. Het park dat mij het meeste tot de verbeelding spreekt? Wanneer ik aan het Dakpark werk, heb ik altijd het Vondelpark in mijn achterhoofd. Dat wordt gigantisch goed gebruikt. Ik hoop dat het Dakpark ook deze uitstraling krijgt.”

ONTWERPER RIK DE NOOIJER (STEDENBOUWKUNDIGE DIENST DS+V):
‘GEEN DICTGETIMMERD VERHAAL’

HOOFDSTUK 3

DAKPARK ROTTERDAM, DELFSHAVEN:

BEWONERS HEBBEN KAPITALE INBRENG IN ONTWERP

Bij het Dakpark in Rotterdam zijn bewoners al van meet af aan betrokken bij het ontwerp. De participatie levert verfrissende ideeën op, ook omdat bewoners op excursie naar Parijs zijn gegaan. Door de komst van diverse thematuinen wordt rekening gehouden met jonge en oudere gebruikers.

In de deelgemeente Delfshaven doet Rotterdam iets waar het een patent op heeft: bouwen met lef. Kijk op bladzijde 17 voor meer informatie over het Dakpark. Bij de deelgemeente leefde al jarenlang het verlangen om van dit terrein een park te maken, vertelt ontwerper Rik de Nooijer van dienst dS+V (Stedenbouw en Volkshuisvesting). Hij weet nog hoe de nogal moeizame combinatie van pand en park tot stand is gekomen. "Een stagiair bij dS+V zei: 'dan stapelen we de hele boel toch, en plaatsen we het groen op het dak. Anders heb je van beide niets...' Het dubbele ruimtegebruik was goed voor een innovatiesubsidie, en toen is het balletje gaan rollen." Veel instanties haakten vervolgens aan.

Bewoners aanspreken De Nooijer: "De bewoners hebben we voordat het ontwerpen zou beginnen meteen erbij gesleept, omdat dit project best een lastige was." Al gauw bleek bijvoorbeeld dat bewoners alleen maar genoeg namen met een 'echt' park, en niet met zoiets als kunstgras. Voor het contact met de bewoners huurde de dienst De Werkplaats in, een professioneel bureau dat bewoners en ondernemers betreft bij vernieuwingen in de stad. Van oudsher werden bewoners via opbouwwerk ook al wel betrokken, maar met De Werkplaats gebeurt het volgens De Nooijer 'professioneler'. "Het werkt efficiënter."

ONTWERPER RIK DE NOOIJER (STEDENBOUWKUNDIGE DIENST DS+V):

**'ONZE STEDENBOUWKUNDIGE DIENST
BESCHOUWT DE BEWONERS ALS VOLWAARDIGE
PARTNERS. DAT VIND IK HEEL BIJZONDER'**

Waardevolle excursie De Werkplaats bedacht en organiseerde voor bewoners van de aangrenzende wijk Bospolder een excursie naar Parijs. Zij konden daar zien hoe ze in de lichtstad dakparken aanleggen, ook bekeken ze 'gewone' parken die daarop lijken. Vervolgens werden de wensen op papier gezet en er werd een klankbordgroep in het leven geroepen. De Nooijer: "De excursie naar Parijs heeft een héél belangrijke rol gespeeld. Vanuit die groep kregen we veel informatie en sturing op het programma. Normaal heb je weinig tijd om bewoners in te lichten. Vaak zijn het maar een paar bijeenkomsten,

Acht Ontwerpgeboden

Vanaf de start van het project werken de actieve bewoners met acht Geboden, waarmee ze de vorderingen van de ontwerpers nagaan. Deze acht geboden zijn vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst tussen de actieve bewoners, de deelgemeente Delfshaven, de gemeente Rotterdam en de projectontwikkelaar. De acht geboden zijn:

- 1 Geen hoge gebouwen
- 2 Groene uitstraling met bomen
- 3 Gehele jaar aantrekkelijk
- 4 Afsluitbaar zijn in verband met veiligheid en beheer
- 5 Goede verbindingen tussen het park en de omliggende wijken zijn noodzakelijk
- 6 Aan beide zijden toegankelijk voor mindervaliden
- 7 De functies van de kantoren moeten bij het park aansluiten
- 8 Er zitten geen 'gaten' in het park die komen door bijvoorbeeld technische installaties van de functies op een lager gelegen niveau

LANGS BEWONERSGROEPEN

De Werkplaats gaat met tussen-tijdse voorstellen onder de arm langs actieve bewonersgroepen zoals de Turkse moeders van een basisschool, de Marokkaanse vereniging en de Marokkaanse vrouwenorganisatie. De reacties van al deze groepen worden ingebracht bij de plannenmakers en betrokken politici.

Piet Huiskes van De Werkplaats is een 'hele belangrijke schakel' in het ontwerpproces van Stadspark, zegt ontwerper Rik de Nooijer. "Hij heeft ook heel creatieve ideeën, net als Els Desmet, die ook een belangrijk rol speelt."

maar hier is echt een participatieproces op gang gebracht waar bewoners van begin tot einde alles betrokken waren. Dura Vermeer, de projectontwikkelaar, wilde het gebouw hoger maken door van een parkeerlaag een volwaardige kantoorlaag te maken. Daardoor zou het pand geen negen maar twaalf meter hoog worden. Bewoners moesten dus nóg hoger klimmen om het park in te gaan. Ze gaven aan dat ze dat niet wilden. Dan had je alleen nog maar trappen gehad en haast geen park meer.”

Oranjerie De bewoners gaven na de excursie naar Parijs aan dat ze gecharmeerd waren van een oranjerie. Die gaat er om die reden ook komen; het wordt een kas met een luxe inrichting en met een café-restaurant. Dat zal een beetje te vergelijken zijn met Restaurant de Kas in Amsterdam Watergraafsmeer.

Niet volproppen met functies

Het is verleidelijk een park vol te proppen met diverse functies, om maar iedereen tevreden te stellen. Maar als een park teveel functies heeft, ben je het publieke ‘parkgevoel’ er snel kwijt. Er moeten ook rustplekken zijn, een ligweide bijvoorbeeld.

BEWONERS ALS DESKUNDIGEN

De Nooijer: “Wat ik zelf bijzonder vind is dat onze dienst dR+V de bewoners als volwaardige partners beschouwt. Er wordt regelmatig veel tijd voor gereserveerd. Bewoners worden meer en meer deskundig op ontwerpgebied, hoe het perspectief werkt bijvoorbeeld. We zijn het niet altijd met elkaar eens, maar dat hoeft ook niet. Het park is heel sterk bepaald door bewoners. Zo sterk heb ik dit niet eerder meegemaakt.”

RIK DE NOOIJER:

‘ALS JE EEN PLAN TOT HET LAATSTE STUKJE DICTIMMERT, KUN JE NIET MEER SCHUIVEN. MAAR ALS JE JE BEPERKT TOT DE ESSENTIE, LAAT JE RUIMTE VOOR BEWONERS’

‘Niet wéér sportvelden’ Het ontwerpen van het Dakpark heeft lang geduurd. Rik de Nooijer: “Regelmatig ging de boel op zijn kop.” Dat kwam deels doordat ontwerp bureau Sant en Co. eerst als hoofdontwerper optrad, maar later, na een zakelijk geschil, moest afhaken. En daarnaast hadden ook de dienst dS+V en de bewoners hun inbreng in het ontwerp. Het parkontwerp bestond eerst uit verschillende tuinen: een mediterrane tuin, een speeltuin, een watertuin en twee bloementuinen. Je kon achtereenvolgens door de verschillende tuinen heenlopen. Maar de dienst dS+V was bang dat het tot versnippering zou leiden en dat je geen parkgevoel zou hebben. En de bewoners waren gebrand op een ‘gewoon’ park, met standaard bankjes, gras en bomen, ze waren namelijk vooral uit op groen, schaduw en rust. Deze wens leidde tot een duidelijke keuze. “We hadden het ook kunnen volzetten met sportvelden, daaraan is een niet te stelpen behoefte. Maar de bewoners zeiden: ga nou niet wéér alles aan de jongeren geven.”

SCHOLIEREN
GAAN DIT
GROEN IN DE
MOESTUIN
PLANTEN

30 ONTWERP

Hellingbanen Grote gezichtsbepalers van buitenaf zijn de hellingbanen. "Het is een uitdaging om de mensen het dak op te krijgen. Een aantrekkelijke entree is daarom belangrijk. Twee stroken van 30 bij 100 meter worden daarom alleen maar gebruikt voor hellingbanen. Het middelste deel van deze baan is gereserveerd voor een waterval; het water gaat er trede voor trede naar beneden. Zonder de inbreng van bewoners waren de hellingbanen er vast niet gekomen. Die banen hebben een enorme impact op het ontwerp gehad." De laatste jaren is Rik de Nooijer de hoofdontwerper. Hij zorgde ervoor dat het hoofdpad plaatselijk langs de dakrand is gelegd. "Net als in een klassiek park verandert je beeld en de sfeer. Het is leuk als je eerst in het park loopt en langzaam stijgt en haast niet door hebt dat je omhoog gaat. Opeens ben je dan bij de dakrand, negen meter hoog, met een weids uitzicht over de stad..."

ONTWERPER RIK DE NOOIJER (STEDENBOUWKUNDIGE DIENST DS+V):
**'ZONDER DE INBRENG VAN BEWONERS WAS
HET GEBOUW HOGER GEWORDEN EN WAS
ER VAST NIET AAN DE HELLINGBANEN GEDACHT'**

Steeds soberder Het ontwerp is in de loop der tijd soberder geworden. De thematuinen werden bij elke herziening steeds kleiner, vooral vanwege het beheer. De Nooijer: "Het ontwerp is weliswaar steeds eenvoudiger geworden, maar door het hoogteverschil heb je tóch al een bijzonder park." Het duurde nog wel even voordat de speeltuinvereniging overtuigd was van de nieuwe plek van de speeltuin, omdat er met de huidige locatie niets mis was. "Maar omdat we een goede locatie hebben gevonden, op een helling, wordt het toch een heel bijzondere speeltuin." Die hellinghoek geeft leuke speelmogelijkheden, maar vraagt ook om een speciaal ontwerp. In het huidige ontwerp heeft de speeltuin 2 ingangen. Eén ligt onderaan bij de dijk, vanuit de wijk Bospolder, en één ligt aan hoofdpad in het park zelf. In de praktijk zal straks moeten blijken of en wanneer de beide ingangen gelijktijdig open kunnen zijn. Er moet immers ook toezicht gehouden kunnen worden op wie er binnenkomt.

Waarom duurt het zo lang? Dat het Dakpark project nu al weer negen jaar bezig is lijkt lang, maar voor een projectontwikkelaar als Dura Vermeer

 De ontwerp-fase duurde negen jaar. Eerst werden verschillende concepten gemaakt, toen een masterplan, vervolgens een stedenbouwkundig plan en een welstandsprogramma, een informatieplan voor bestemmingsplanning, een vrijstellingsplan en een definitief ontwerp.

 TIP Rini Bie-mans: "Weinig projecten zijn zo ontworpen dat er evaluatiemomenten zijn ingebouwd. Maar voor een wijk is het wel zo belangrijk dat er voldoende feedback is, dus als je die momenten inbouwt, kan het niet mislukken. Je bent dan wel kwetsbaar, zeker in het begin scheer je constant langs de afgrond."

LAAT DE BEWONERS MAAR SCHUIVEN

In de Utrechtse wijk Overvecht lieten de ontwerpers bewoners tijdens een bijeenkomst kiezen uit vijf thema's. Die werd gehouden in een prettige ruimte met foto's aan de muur en overal plantjes en bloemen. De tafeltjes stonden in een informele café opstelling. Er waren drankjes en lekkere buitenlandse hapjes. De ontwerpers gingen uit van thema's waarvan we dachten dat de bewoners die belangrijk zouden vinden: Ontmoeten, Spelen, Natuur, Moestuin en Picknicken. De bezoekers konden stickers plakken bij de foto's en tekstfragmenten die hen het meeste aanspraken. Ontwerper Paul van Eerd: "Een volgende bijeenkomst hadden we een lege maquette meegenomen met boompjes, speeltoestellen, heuveltjes en grasveldjes. Met diezelfde groep mensen zijn we met al die elementen gaan schuiven. Dat ging moeizaam; ze namen niet snel het initiatief. De maquette werd niet actief gebruikt, maar de gesprekken waren wél actief. En zo kregen we toch door wat de mensen wilden met de thema's. Hoe de thema's Ontmoeten en Spelen eruit moesten zien en hoe de diverse groepen uit de flat konden samenleven. Uit die ontmoeting hebben we een ontwerp kunnen filteren. Na die stap is een ontwerp gemaakt. Dat presenteerden we op het terrein zelf, in een aanhang. Er kwamen toen veel mensen op af, waaronder veel kinderen."

“De grootste hindernis in dit project was de tijdsfactor. Het duurde grofweg vijf jaar langer voor we tot realisatie konden komen. Het moet nu niet veel langer meer duren; in het leven van een projectontwikkelaar heb je niet zoveel projecten. Als ik een project moet kiezen dat sociale integratie teweeg brengt in een wijk, dan is dit het wel. In de bestaande gebouwen in het aangrenzende havengebied broeit al wat, met veel nieuwe inspirerende bedrijven, en als dit gebouw wordt toegevoegd is het een mooie aanzet. Vooral ook

omdat winkeliers niet wachten tot alles al klaar is, maar er nu al willen gaan zitten. En dit zijn niet alleen de grote landelijke ketens die toch wel komen. Als ik het voor het zeggen had, zou ik in een park kiezen voor een golfbaan. Ik hou van open én intieme plekken in een park, maar ook van spel en evenementen. Die zijn belangrijk; ze geven een park leven.”

HANS VAN NOORT (PROJECTMANAGER DURA VERMEER):
**‘FACTOR TIJD WAS VOOR ONS
DE GROOTSTE HINDERNIS’**

BLAUWHOED-
MEDEWERKERS
HIEPEN MET
DE AANLEG VAN
DIT PAD

32 ONTWERP

is zo'n tijdspanne niet uitzonderlijk. Na een selectieprocedure werd Dura Vermeer uit tien partijen gekozen als de projectontwikkelaar. Het bedrijf ontwikkelt én bouwt het hele project. Dat doen wel meer bouwbedrijven. Dura Vermeer is vooral gekozen vanwege het getoonde enthousiasme, omdat het alle kennis in huis heeft om advies te geven en een integrale aanpak kan uitvoeren. Een belangrijke reden voor de gemeente was ook dat deze ontwikkelaar er alles aan doet om het bouwproces meetbaar en beheersbaar te maken. Dat geldt dus ook voor de kosten. Die zijn na bijna negen jaar volgens projectmanager Hans van Noort nog steeds 'onder controle'. Het project heeft door tal van slepende procedures een flinke vertraging opgelopen: op 31 december 2003 zou de eerste paal de grond in gaan. Later werd dat eind 2008, maar bij het ter perse gaan van deze publicatie is niet bekend of dit streven is gehaald. Dat het allemaal zo lang duurt is het gevolg van dwingende eisen en veranderende inzichten bij belanghebbende partijen. Zo zouden er oorspronkelijk bedrijfsruimten komen op het oude rangeerterrein voor de havenspoorlijn. De deelgemeente wil hier werkgelegenheid voor laagopgeleide jongeren creëren. Er werd door het Havenbedrijf gedacht aan bedrijfsruimten die geschikt waren voor de verwerking van fruit en fruitsap. Het idee was dat het gebruik van de havenspoorlijn hier nog zou toenemen. Maar dat is nooit gebeurd door de komst van de koelcontainer. Wel heeft het Havenbedrijf nog een tijdlang vastgehouden aan de eis om sporen te laten liggen. Maar ook dat idee heeft het Havenbedrijf laten varen.

HANS VAN NOORT (PROJECTMANAGER DURA VERMEER):

**'ALLEEN AL DE BEREKENING HOEVEEL GROND
OP EEN STADSVERWARMINGLEIDING MAG
WORDEN GESTORT, KOST WEKEN REKENTIJD'**

Dwingende eisen Dura Vermeer moest ook rekening houden met dwingende eisen van andere partijen en technische randvoorwaarden. Zo ligt er een leiding van de stadsverwarming, waar je niet zomaar even grond op kunt storten, omdat anders het gevaar bestaat dat de leiding wordt beschadigd. Verplaatsen is geen optie vanwege de hoge kosten. Vervelend is dat zulke kwesties pas laat bekend zijn geworden. De beheerder van het leidingnet liet

TIP **Budgetten mixen**

Rini Biemans, Creatief Beheer Rotterdam, coördinator Proefpark: "Vaak staan de budgetten voor ontwerp los van die van onderhoud en beheer. Eigenlijk slaat dat nergens op, want de ontwerper maakt iets waarvan hij het gebruik eigenlijk alleen maar kan vermoeden. Dat beheer en onderhoud moet vervolgens tegen minimale kosten. Het is de bedoeling dat wij al die budgetten op één hoop gooien. Maar het mixen van inrichtingskosten met die van beheer en onderhoud is nog wel ver weg."

RINI BIEMANS **OVER HET NETWERK**

"Ik vind het prima dat het Netwerk er is en wat ze doen. En ik haal er wel wat uit; nieuwe opdrachten bijvoorbeeld. Netwerktechnisch is het zeker goed voor mij, maar al dat gedoe. Dat geouwehoer allemaal, ik trek het niet! Doe eens wat, denk ik dan, dan zie je resultaat. Ik vind de mensen heel aardig hoor, maar het Netwerk heeft de uitstraling van een dakduif."

**HET DAKPARK IS MET
CA. 75.000 M2 ZO GROOT,
DAT ONDERHOUD EUROPEES
MOET WORDEN AANBESTEED**

BEWONERS
WORDEN
GESTIMULEERD HET
PROEFPARK TE
ONDERHOUDEN

eerst weinig van zich horen. Gemeentewerken is toen zelf maar aan de slag gegaan. Het heeft vervolgens weken rekentijd gekost. Verder is er nog een hoogspanningsleiding die moet worden overbouwd. Daar moest toestemming voor worden gevraagd. En pas tijdens het schrijven van dit hoofdstuk is het laatste stuk grond door de gemeente aangekocht. Dat kon niet eerder omdat oteigenen niet ging, dat mag immers pas als er een nieuw bestemmingsplan is vastgesteld.

HANS VAN NOORT:

'DE SAMENWERKING MET DE GEMEENTE VERLOOPT PRIMA. MAAR NET ALS IN ONS EIGEN BEDRIJF IS COMMUNICATIE BIJ DE GEMEENTE SOMS OOK EEN PROBLEEM, OMDAT HET NIET ÉÉN ORGANISATIE IS MAAR BESTAAT UIT MEERDERE ORGANISATIES'

Nergens in Nederland mag buitendijks worden gebouwd, behalve in Rotterdam. Maar zo dicht tegen de rivierdijk bouwen gaat ook hier niet zomaar. De dijk heeft een zogenoemde kernzone en een beschermingszone, waar je niet zomaar in de grond kunt gaan wroeten. De expeditiezone aan de lange achterzijde van het bedrijfsgebouw ligt in de kernzone. Hans van Noort van Dura Vermeer: "Dat is een heilig gebied voor het Hoogheemraadschap. Om dan toch te kunnen bouwen heb je een zogeheten keurvergunning nodig. De procedure is jarenlang aan de orde geweest. Het Hoogheemraadschap stelde een compromis voor: als het schap een dijkverzwaring nodig zou vinden, moest het (nog te bouwen) pand kunnen worden gesloopt. Zwak uitgedrukt was dat geen optie voor ons, de projectontwikkelaar én de gemeente Rotterdam. De voorwaarde om te kunnen slopen staat er nog steeds in, maar Rotterdam heeft geoordeeld dat het risico zó klein is, dat ze dat nemen."

Om dit soort redenen is Dura Vermeer vanaf het begin elke keer bezig om de plannen aan te passen. En al die tijd lijkt het voor bewoners soms alsof met het braakliggende stuk land niets gebeurt, terwijl er achter de schermen koortsachtig overleg is.

Inge van Luit, projectmanager Botteskerkpark, stadsdeel Amsterdam Osdorp: "In het Botteskerkpark ontwerp in Amsterdam Osdorp stonden rechte asfalt fietspaden getekend. Dat vond ik eerst niet zo leuk: zelf stelde ik het me wat romantischer, meer bochten en witte steentjes. Maar dat fietst voor geen meter en is ook niet zo prettig voor skaters of mensen met kinderwagens. Nu vind het toch enorm leuk om door het park te fietsen, het is een mooie groene route."

Hans van Noort, projectmanager Dura Vermeer in Rotterdam: "Het Dakpark is prachtig om mee bezig te zijn. Alleen al het totale volume: 150 duizend vierkante meter! Constructief gezien is het voor ons niet zo'n heel complex gebouw. De belangrijkste kwestie is: hoe gaan we om met het grensvlak tussen park en gebouw? Je hebt de betonconstructie met daarop een water- en worteldichte laag. Het streven is om materialen te gebruiken die ten minste 50 jaar meegaan."

INBRENG EN AANBEVELINGEN VAN HET NETWERK

Bij de samenkomst van Netwerkteelneemers in Rotterdam bleek dat het ontwerp gebaat was bij '8 geboden' die bewoners hadden opgesteld. Deze geboden gelden als randvoorwaarden en ze zijn leidend. Bewoners moeten ze ook kunnen controleren. Je kunt de 'beeldkwaliteit' van het park vastleggen in foto's en beschrijvingen. Het beeldbestek kan zo een juridisch document zijn waarin de inrichting zoals die minimaal moet zijn beschreven staat. Hou er rekening mee dat je bewoners denkers en doeners hebt. Zorg voor begeleide verantwoordelijkheid. En zorg dat je beheer langzaam uitbreidt; timmer de boel niet meteen voor tien jaar dicht. Sociale cohesie is niet het doel van het Dakpark, het project waar het hier om gaat. Dat ontstaat juist door het participatietraject hiervoor, bij de totstandkoming van het park. Als het park er eenmaal is moet je de mensen hun gang laten. Als ze elkaar willen opzoeken doen ze dat ook, zo niet dan is het ook goed.

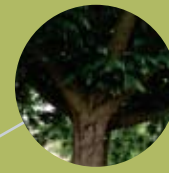

“Het Botteskerkpark is een park met potentieel en ik denk dat wij dat gaan benutten. Het Cruyff Court ligt er al en het wordt goed gebruikt. De twee nieuwe verbindingsbruggen vind ik fantastisch. Ze maken het park opener, je gaat echt het park in. Het park ligt tussen twee buurten waarvan de ene een vernieuwingsslag maakt en de andere in mindere mate ook. Aan beide kanten zijn er nieuwe bewoners en bewoners die er al wat langer wonen. De twee groepen worden nu evenwaardig bij de plannen betrokken. En al hebben we

een visie, het is niet zo dat alles vaststaat. De meeste twijfel vanuit de politiek én vanuit de bewoners had te maken met de grootte en de eventuele overlast van een avonturenspeelplaats. Daar moeten we goed naar kijken. Hoe ik zorg dat de participatie in de uitwerking van het ontwerp een succes wordt? Dat doe ik niet alléén. Het wordt pas een succes als ook bewoners mee doen.”

MARJO TEVLING (STADSDEELVOORZITTER AMSTERDAM OSDORP):
**‘WEL EEN VISIE, MAAR NIKS
VASTLEGGEN’**

BOMEN ZIJN
VOOR VEEL
BEWONERS EEN
HOT ITEM

HOOFDSTUK 4

BOTTESKERKPARK AMSTERDAM, OSDORP:

BEWONERS EEN STEM GEVEN

Hoe kunnen gemeentes en woningbouwverenigingen bewoners betrekken bij plannen voor groen? Het mag dan wel zo lijken alsof bewoners groen leuk en belangrijk vinden en er iets voor over hebben, de realiteit is vaak iets anders. Groen heeft in andere culturen soms een andere betekenis. De ecologische waarde is bijvoorbeeld minder belangrijk dan de vraag of je er kunt picknicken. En buiten dat: veel bewoners in achterstandwijken hebben wel iets anders aan hun hoofd. Die zijn bezig met overleven.

In deze tijden van een terugtrekkende overheid zijn, om de projecten binnen de stedelijke vernieuwing uit te voeren soms ingewikkelde samenwerkingsverbanden nodig. Die zijn nieuw en vragen om pionierswerk. Maar dan kan het ook gebeuren dat er stagnatie ontstaat. Daardoor kunnen bewoners het vertrouwen in de planvorming verliezen. Hoe pak je dan de draad weer op? In Amsterdam Osdorp lag begin 2008 de participatie voor de herinrichting van het Botteskerkpark even stil. Dit park ligt in een gebied waar stedelijke vernieuwing plaatsvindt. Voor de inrichting van het park was al in 2005 een participatietraject gestart. Op initiatief van Ymere en met ondersteuning van het stadsdeel Osdorp en Alterra is toen gekeken hoe buurtbewoners van verschillende pluimage aankeken tegen het openbare groen in de wijk en het Botteskerkpark.

Het onderzoek onder buurtbewoners naar de beleving, het gebruik en de waardering van openbaar groen in de wijk Osdorp Midden Noord was de opmaat voor het participatietraject Bewonersinbreng Botteskerkpark, dat begin 2005 door het stadsdeel Osdorp is georganiseerd om gezamenlijk met bewoners te komen tot een Voorlopig Ontwerp voor de herinrichting van het park. Tijdens dit eerste participatietraject viel het op dat in de Borrendammebuurt en de aangrenzende Reimerswaalbuurt weinig plaatsen waren voor ouderen, jongeren en spelende kinderen. Voor het stadsdeel en woningcorporatie Ymere inventariseerden Alterra en ASW de belangrijkste wensen van diverse groepen bewoners. Die voorkeuren waren deels tegenstrijdig. De een wilde een opener park, de ander had liever een park met bosachtig karakter, weer een ander was juist gecharmeerd van kijkgroen met mooie perkjes. Anderen wilden een plek waar gespeeld kan worden en een zitgelegenheid met toezicht op kinderen. Verschillende Marokkaanse en Turkse mensen hadden daarbij ook graag de mogelijkheid om bij zulke plekken afgezonderd van de andere sekse te kunnen zitten.

De aanpak in dit participatietraject was bijzonder. Mensen die normaal gesproken niet in een participatieproces werden betrokken, werden bewust opgezocht. De manier waarop ze aangemoedigd werden om hun mening over schetsvoorstellen te geven, sloot aan op hun eigen belevingswereld. De landschapsarchitect, Bureau Karres en Brands Landschapsarchitecten uit Hilversum, maakte schetsontwerpen 'op hoofdlijnen'. Iedereen kon zich er tij-

Tegenwoordig zou het traject van 2005 voor het Botteskerkpark niet gestart zijn omdat niet aan alle randvoorwaarden is voldaan. Dat is de uitkomst van een Kadernota Participatie, die is opgesteld naar aanleiding van de stagnatie rond het Botteskerkpark. Nu moet er bijvoorbeeld 100% zekerheid zijn omtrent de financiën; het stadsdeel zou zich er eventueel garant voor kunnen stellen. Wethouder Wouter Looman: "De Kadernota Participatie is een succes omdat hij ingebed is in de organisatie. Het is een serieus onderwerp geworden. Zo zijn er nu voor de ontwikkeling van de oever van de Sloterplas en de vernieuwing van de Wildemanbuurt participatiebureaus ingehuurd."

'VERGETEN' PARK

Het Botteskerkpark ligt midden in een van de vernieuwingsgebieden van Osdorp, een gebied van 10 hectare dat bestaat uit de Reimerswaalbuurt en de Borrendammebuurt, in één van de Prachtwijken. Het zijn allemaal etagewoningen uit eind jaren vijftig, begin jaren zestig. De vernieuwing van de Reimerswaalbuurt is inmiddels gestart. Veel ramen zijn dichtgespijkerd. Het stedelijke vernieuwingsplan betekent hier dat flats van slechte kwaliteit plaatsmaken voor een combinatie van eengezinswoningen, een aantal hogere appartementencomplexen, een school, een zorgpunt en een bedrijfsverzamelgebouw. Dit alles wordt gefaseerd in ongeveer 10 jaar uitgevoerd. Centraal tussen de twee buurten ligt het nieuwbouwcomplex Stadstuinen en het Botteskerkpark dat pal hiertegenover ligt, gescheiden door een brede sloot. Het Botteskerkpark was tot niet zo lang geleden een 'vergeten' park. Na de aanleg is er nooit meer groot onderhoud gepleegd. Hierdoor is het 'bomenbeeld' nogal eenzijdig en weinig spannend. De bomen staan vaak dicht op elkaar hebben weinig ruimte gekregen om uit te groeien, waardoor de kruinen in elkaar zijn gegroeid. Het dichte bladerdak maakt dat er veel donkere plekken zijn. Dit voelt voor veel bewoners wat onheimisch aan.

VOOR VEEL
BEWONERS KAN
DE NIEUWBOUW
NIET SNEL
GENOEG GAAN...

dens de presentatie met plezier in vinden. Het bureau legde modellen voor met uiteenlopende zienswijzen op het park. Verschillende versies zijn toen vergeleken met bewoners erbij. Soms gebeurde dat alleen met vertegenwoordigers van de achterban omdat er anders teveel mensen tegelijk aanwezig waren. Uiteindelijk bleek de dierenweide en een sportplek voor de jeugd belangrijk te zijn. Ook was er behoefte aan een speelgelegenheid, maar dan wel avontuurlijk en geen traditioneel veldje met een wipkip. De overige bewoners vonden de komst van een fontein 'iets met water' en een bloemenperk het prettigst. In hoofdlijnen is het ontwerp voor het Botteskerkpark nu vastgesteld, in overeenstemming met de toenmalige buurtbewoners.

HELGA BADDEE (BEWONER BOTTESKERKSINGEL, AMSTERDAM OSDORP):

'HET PARK IS HEEL BELANGRIJK ALS BUFFER VOOR DE NIEUWBOUW VAN STADSTUINEN TEGENOVER ONS. HET NEEMT OOK VEEL FIJNSTOF WEG.'

Participatie in de uitwerking naar een definitief ontwerp Met het voorlopig ontwerp is de structuur van het Botteskerkpark in hoofdlijnen al bepaald. Het vervolg van de participatie zal uitwijzen hoe het park meer in detail ingericht zal worden. Het stadsdeel wil zoveel mogelijk bewoners bij de uitwerking betrekken. Daarnaast ook scholen en andere maatschappelijke organisaties. Projectassistent Inge van Luit: "We hebben offertes opgevraagd bij het Amsterdams Steunpunt Wonen en Hart voor Osdorp om een bijdrage te leveren aan zo breed mogelijke deelname in de participatie." Makkelijk is het vervolg van het ontwerpproces niet. Het enthousiasme van toen is na de pauze van anderhalf jaar weggevoeld. Dat moet je dan weer terughalen bij de bewoners die erbij betrokken zijn geweest. Ook er is een complicatie: er zijn nieuwe partijen. Een aantal huishoudens van Stadstuinen wil niet dat er ook maar iets in het park verandert. De grote vraag is hoe je dan het vertrouwen en het enthousiasme van bewoners toch weer kunt terugwinnen en versterken. Volgens stadsdeelvoorzitter Marjo Teuling zullen de wensen van bewoners die tijdens het eerste traject naar voren zijn gekomen én de wensen van de nieuwe bewoners 'evenwaardig' worden verdeeld. Vóór de zomer van 2009 moet er een uitgewerkt ontwerp liggen, vertelt Marjo Teuling. "Maar het liefste wil ik

Dierenweide en Kinderboerderij

In het park ligt een dierenweide die wordt geëxploiteerd door Cordaan Ago. Deze stichting, voortgekomen uit de sociale werkplaats, heeft er een dagprogramma voor mensen met een beperking. Ook ouderen en kinderen uit de buurt nemen er geregeld een kijkje. Instandhouding van de kinderboerderij stond onder druk, maar stadsdeel Osdorp vond twee woningbouwcorporaties bereid te investeren en mede te ontwikkelen.

Speelplaats

In het Botteskerkpark zou een grote avonturenspeelplaats komen, à la Speeldernis in Rotterdam. Of in deze vorm de speelplaats wordt aangelegd is nog de vraag. Veel huurders en kopers in nieuwbouwcomplex Stadstuinen zijn hierop tegen. Met een Speeldernis-achtig karakter zouden de omvang en invulling tot geluidsoverlast kunnen leiden in de vorm van geschreeuw, iets waarop bewoners van het rustige appartementencomplex niet zitten te wachten.

KINK IN DE KABEL

In 2005 werden de onderhandelingen met de corporaties over de financiering van de stedelijke vernieuwing van Osdorp Midden Noord afgerond. Daarmee leek de uitvoering van de plannen voor de herinrichting van het Botteskerkpark veilig gesteld. Net nadat de bewoners hun inbreng hadden gedaan en het voorlopige ontwerp klaar was, kwam in 2006 een kink in de kabel. Hoewel Stadstuinen en het Botteskerkpark middenin een Prachtwijk liggen, vielen ze buiten het budget. Een van de corporaties had een onjuiste aanname in haar berekeningen ontdekt en wenste met het stadsdeel nieuwe afspraken te maken. Hierdoor werden de uitwerking en realisatie van de plannen voor het Botteskerkpark voor onbepaalde tijd opgeschort. Daarnaast kwam er in maart 2006 een nieuw stadsdeelbestuur dat zicht moest krijgen op alle lopende zaken. Dit stadsdeelbestuur vond het onverstandig het participatietraject voort te zetten zonder de zekerheid dat het ontwerp ook uitgevoerd kon worden. Samen met de corporaties vond stadsdeel Osdorp dat ze het niet kon maken om wél de bebouwing te verbeteren en de buurt op te knappen, maar niet het park. Het vervolg van het planproces begint in 2008 en inmiddels hebben nieuwe bewoners van Stadstuinen hun woning betrokken. Tijdens de vaststelling van het voorlopig ontwerp in de deelraad zijn deze mensen lang niet allemaal bij de plannen betrokken geweest. Dit gebeurt wel tijdens de uitwerking van ontwerp naar definitief plan.

HET GEDULD
VAN VEEL
BEWONERS
WORDT DANIG
OP DE PROEF
GESTELD

het wat sneller. Ik wil laten zien dat het onze aandacht heeft. Gelukkig ligt het Cruyff Court er nu al. Omdat we de uitgangspunten van het park besproken hebben, hebben heel veel mensen zich laten horen. Ze hebben toen ook aangegeven dat ze graag ook inhoudelijk willen meedoen met de uitwerking, dus méér dan alleen het mee bepalen welk bloemetje waar komt. Dat wij voor het Botteskerkpark een aparte projectleiding nemen die zich puur daarop richt, geeft wel aan wat voor belang wij hieraan hechten.”

Nijmegen In Nijmegen is er beleidsmatig gezien al veel bereikt. Participatie is in de nota Groene Draad, waarin het gemeentelijk beleid over openbaar groen is vastgelegd, in algemene termen benoemd. Nijmegen is al decennia intensief mee bezig met participatie. Aandacht voor participatie zit verweven in de werkwijze van de hele gemeente, het is onderdeel van iedere planvorming.

VERONIEK BEZEMER (SENIOR BELEIDSADVISEUR OPENBARE RUIMTE NIJMEGEN):

‘WE PROBEREN ALTIJD REËL TE ZIJN IN PROJECTEN. WE ZEGGEN: WE HEBBEN GELD VOOR DIT, MAAR NIET VOOR DAT. OOK PROBEREN WE ZO GOED MOGELIJK AAN TE GEVEN HOE LANG IETS GAAT DUREN.’

Veroniek Bezemer van de gemeente Nijmegen: “Voor veel individuele projecten organiseren we inloopavonden. Deze avonden zijn zo opgezet dat er alleen een plenaire toelichting is op het plan en mensen daarna langs kunnen gaan bij ambtenaren van verschillende disciplines om hun vragen te stellen. Het voordeel is dat iedereen aan bod kan komen. Op zo’n avond leggen we formulieren neer waarop mensen hun reacties kunnen opschrijven. Met een persoonlijke toelichting kunnen we veel verduidelijken. Bij een bestemmingsplan bijvoorbeeld gaan mensen het vaak ook over heel andere dingen hebben, bijvoorbeeld over lopende zaken in de wijk. Als je één op één kunt uitleggen waar het bestemmingsplan precies over gaat, helpt dat.

Als er een formele inspraak is worden de reacties verzameld. Die bundelen en analyseren we. We beoordelen de reacties dus eerst ambtelijk. Het is wel eens gebeurd dat er daarom een onderdeel van een plan is veranderd.

Kaptaboe

Door de herziening van het padenstelsel en voor de grondwerkzaamheden voor het Cruyff Court, moest een aantal bomen wijken. Vooral bewoners van Stads-tuinen zijn hiertegen in verzet gekomen. Ze hebben dan naar eigen zeggen geen zichtbuffer meer en kijken dan rechtstreeks op de oude flats ertegenover. Argumenten dat het bomenbestand heel oud en eenzijdig is, dat het verjongd moet worden, en dat kap ook nodig is om meer lucht, licht en ruimte in het park te brengen, hebben deze bewoners vooralsnog niet op andere gedachten gebracht. Stadsdeelvoorzitter Marjo Teuling: “Als je het getal ziet denk je: er gaan wel heel veel bomen weg. Er moet inderdaad een flink aantal weg voor lucht, ruimte voor gebruik van het park en plaats voor andere begroeiing. We gaan goed onderzoeken hoeveel er hiervoor nu weg moeten om onder meer het gevoel van veiligheid en het open karakter terug te krijgen. Het moet niet zo zijn dat we, omdat we een getal genoemd hebben, eraan moeten vasthouden.”

YOUSSEF YAGDHI
(BEWONER AMSTERDAM OSDORP):

‘BOMEN MAKEN HET PARK TE DONKER’

Youssef Yagdhi is actieve bewoner en vrijwilliger. “Ik ben blij dat er iets aan het Botteskerkpark wordt gedaan. Het was geen prettig park, maar donker en verwaarloosd. Ik maak me nog niet zo druk over de bomen die wegmoeten. Dat moet nog blijken. En ik begrijp het stadsdeel wel dat die bomen wegmoeten. De mensen willen het graag en zelf vind ik ook dat er teveel bomen in het park staan. Het maakt het park donker. Iedereen kon tijdens de eerste participatieronde zijn wens uitspreken, en dat gebeurde ook. Ik zat er namens een Marokkaanse mannengroep waar ik bij betrokken ben. Je kon uit allerlei voorbeelden kiezen wat je wilde. De mannengroep vond alles prachtig. Later gebeurde er weinig; veel bewoners voelden zich toen in de maling genomen. Daarom ben ik blij dat we als bewoners weer over het park kunnen meepraten.”

Helga Baddee woont sinds 1970 aan de Botteskerksingel in een woning waar ze recht uitkijkt op het Botteskerkpark. “Als omwonenden staan we lijnrecht tegenover de politiek. Na veel moeite konden we de raadsvergadering ervan overtuigen dat we niet gecharmeerd zijn van de herinrichting van het Botteskerkpark, ook omdat het stadsdeel al zo ontzettend veel groen opgeofferd heeft. Op de laatste vergadering hebben we vijf minuten de tijd gekregen om raadsleden op andere gedachten te brengen. Het is een leuk plan, maar

het past niet in een smalle groenstrook. En wie gaat het onderhoud doen als het onderhoudscontract is afgelopen? Er wordt almaar geroepen: dat doen de bewoners wel. Maar wij hebben vanaf dag een geroepen: kom niet bij ons! Er wordt wel naar ons geluisterd, maar er wordt niets mee gedaan. Er was wel een participatietraject, maar er zijn suggestieve vragen voorgelegd.”

HELGA BADDEE (BEWONER BOTTESKERKSINGEL
AMSTERDAM OSDORP):

**‘ER WORDT WEL NAAR ONS
GELUISTERD, MAAR ER WORDT
NIETS MEE GEDAAN’**

Wouter Looman, wethouder stadsdeel Amsterdam Osdorp: “Tweevijfde van Osdorp bestaat uit landelijk gebied. Hier willen we stadslandbouw om bewoners bij de voedselketen te betrekken. En er staan kassen die we graag een recreatieve invulling geven, bijvoorbeeld door bewoners bijzondere planten te laten kweken. De ontwikkeling hiervan, met recreatieve functies, is het meest aansprekende groene project dat ik ken. De grootste hindernis in participatie is volgens mij dat organisaties niet voldoende inspelen op

initiatieven van bewoners of durven af te wijken van de regeltjes. Zo wilden ouders op woensdagmiddag met kinderen in de gymzaal spelen, maar de school wilde dat niet, die had alleen maar last van de buurt. Het is toch geprobeerd, en het effect was dat de oudere kinderen niet meer de ramen ingooiden omdat hun jongere broertjes en zusjes er aan het spelen waren.”

WOUTER LOOMAN (WETHOUDER STADSDEEL AMSTERDAM OSDORP):
‘DURVEN AFWIJKEN VAN REGELS’

CREATIEVE
BEWONERS
KUNNEN HET
VERSCHIL MAKEN

We proberen hier in Nijmegen altijd reëel te zijn in projecten. We zeggen: we hebben geld voor dit, maar niet voor dat. Ook proberen we zo goed mogelijk aan te geven hoe lang iets gaat duren. We vragen bewoners vóór de inspraak ook wat ze van ons verwachten en vertellen wat wij van hen verwachten. Bij grotere projecten is het vaak zo dat bewoners bijvoorbeeld alleen kunnen reageren en kiezen uit een aantal voorbeelden in plaats van dat ze kunnen meeontwerpen.

Terug in Osdorp Stadsdeelvoorzitter Marjo Teuling: "Omdat we een visie hebben liggen is het makkelijker om stukjes eruit te halen. Je kunt niet alles tegelijk; het is prettig als je dingen op voorhand kunt gaan doen. We moeten eigenlijk alleen nog naar de avonturenspeelplaats en de bomen kijken, maar het totaalplan is aangenomen. Het kan zo zijn dat de avonturenspeelplaats er niet komt of veel kleiner wordt. Maar nog steeds denk ik dat de komst ervan een grote plus is. Het is daarom een zegen dat het Cruyff Court er op voorhand al ligt. Nu is er al iets dat kinderen trekt en levendig is voor het park, hierdoor kunnen we nagaan of het overlast geeft of juist een aanwinst is. Met zo'n praktijkvoorbeeld kunnen we makkelijker en beter bekijken of het park ook een avonturenspeelplaats aan kan." Financieel is het nu allemaal in orde, aldus de stadsdeelvoorzitter. "Het belangrijkste is dat het maart 2010 klaar is."

Ad van der Meer is bewoner van Osdorp sinds 1959, vrijwilliger bij het Wijkorgaan en betrokken bij het Botteskerkpark. De ontwikkelingen rondom het park heeft hij van meet af aan gevolgd. "Ik loop al heel wat jaren mee, maar ik moet zeggen: zoals we begonnen zijn aan het eerste participatietraject, met al die verschillende groepen, zo heb ik het nog niet eerder meegemaakt. Het is goed verlopen: alle onderdelen die een park wat mij betreft moet hebben, zitten erin. Ik merk dat een aantal mensen die bij het begin waren betrokken, nu zijn weggefallen. Dat is niet zo gek: een jaar lang hebben ze niets gehoord. Wat je nu gaat krijgen is dat andere bewoners van Stadstuinen, dat later gebouwd is dan het participatietraject is gestart, bezwaar gaan maken tegen alle plannen. Het riekt naar territoriumgedrag: 'ik heb daar een woning gekocht en ik bepaal hoe de omgeving eromheen is.' Dat gedrag stoort mij. Hebben we het over een binnentuin, dan bepalen omwonenden het. Zodra we het hebben over een park, dan is het van iedereen. Het moet niet zo zijn dat de omwonenden bepalen hoe plannen waar wij al jaren mee bezig zijn, eruit gaan zien."

Tips
"Maak een basisplan waarvan het onderhoud door de gemeente gedaan wordt. Daarbovenop kun je een extra laag ontwerpen met mogelijkheden voor zelfbeheer. Als bewoners dan niet meer zelf beheren kun je er gewoon 'met de grasmaaier' overheen."

Zorg dat je 'ogen en oren' in de wijk hebt om bewoners te stimuleren iets met het beheer te doen. Goed opbouw- werk of vergelijkbare inzet is onontbeerlijk. Je kunt niet zonder sociaal procesbeheerder.

Hesjes, bier & soep. Je moet bewoners verleiden om mee te doen en belonen voor hun deelname. Het is niet voor iedereen vanzelfsprekend om 'iets terug te doen voor de samenleving.'

INBRENG EN AANBEVELINGEN VAN HET NETWERK

In 2004 zijn de onderzoeken naar groenbeleving van verschillende bewonersgroepen door Alterra Wageningen UR en het Amsterdams Steunpunt Wonen afgerond. Naar aanleiding hiervan start in 2005 het participatietraject van het Botteskerkpark. Op 3 oktober 2007 is er een bijeenkomst in Amsterdam Osdorp. Deze bijeenkomst leverde een flink aantal aanbevelingen op.

- Blijf met bewoners in gesprek, ook als het proces vertraging oploopt. En als het heel lang gaat duren dan kan kun je wellicht iets heel anders gaan doen waar je mensen bij kunt betrekken.
- Zorg ook voor korte lijnen, commitment en enthousiasme. Het beleidskader, plan, budget en de grenzen van de participatie moeten van te voren bekend zijn.
- Zie erop toe dat betrokkenen in beheer een duidelijke rol krijgen die in het hele traject gewaarborgd is en dat er een duidelijke regie is.
- Werk met actieve bewoners; je hoeft niet met iedereen te werken, maar zorg wel dat nieuwe bewoners de kans krijgen actief te worden.
- Geef helderheid over het doel van de participatie. Bepaal welk doel het belangrijkste is en welke manieren van participatie daarbij horen.
- Zorg voor 'quick wins' en structuur (probeer met projecten en een procesleider met bevoegdheden te werken).
- Wees creatief met tijdelijk beheer ('een bloementuin kun je altijd beheeren').

Participatie in Utrecht Het Utrechtse Overvecht is een grootschalige wijk met veel groen dat te weinig gebruikt wordt. Jeroen Schenkels is een van de gemeentelijke aanjagers: "Wij proberen het gebruik te stimuleren en in te spelen op ideeën en initiatieven van mensen zelf. We hadden al een project waar allochtone vrouwen buiten werken in de moestuin. Toen begrepen we dat bewoners van flats van tien hoog behoefte hadden aan een opknabbeurt van een grote binnentuin. We betrekken de bewoners erbij door gebruik te maken van bestaande bewonersnetwerken."

JEROEN SCHENKELS (BELEIDSMEDEWERKER GEMEENTE UTRECHT):

'VIA EEN PROJECT WAARIN ALLOCHTONE VROUWEN IN DE MOESTUIN WERKEN, BEGREPEN WE DAT BEWONERS VAN TIEN HOOG BEHOEFTE HADDEN AAN EEN OPGEKNAPTE BINNENTUIN.'

Jeroen besteedde het hele traject namens de gemeente uit aan professionals. Hij koos bewust voor een ontwerper die landschappen kan tekenen én verbeelden én uitvoeren én die ook nog eens ervaring heeft met participatie. "Het is een bepaald type dat je vooral in de ecologische hoek vindt, het zijn mensen die dat bottom-up kunnen." Milieupunt Utrecht kreeg de formele opdracht om het project op poten te zetten. Ellen Alzer van het milieupunt schakelde Paul van Eerd (Bureau Buitenruimte) en Hans Pijls (Buitenkans) in, respectievelijk als ontwerper/uitvoerder en als procesbegeleider. Er werken ook andere organisaties mee, zoals Cumulus Welzijn (kinderwerk en opbouwwerk), VROM en diverse gemeentelijke instanties.

Het Milieupunt organiseerde ontmoetingen met bewoners. Paul van Eerd: "Er zit een Turkse medewerker bij het Milieupunt, die heeft 90% van de Turkse bewoners weten te mobiliseren. Er zijn posters opgehangen, er is huis aan huis aangebeld. Via de bewonerscommissie en vrouwengroepen maakten we bekend dat we samen met bewoners de binnentuin zouden inrichten." De eerste ontmoeting maakte duidelijk hoe het werkt in zo'n wijk. "Het regende, de Turkse medewerkers van het milieupunt heeft bij iedereen moeten aanbellen. De locatie was 500 meter verderop. Het duurde drie kwartier voordat iedereen er was."

Tips

Leg veel contact met bewoners, zorg dat ze je gezicht zien.

Jeroen Schenkels: "Het participatieproces wordt door de wijk gefaciliteerd. Anders kom je in de problemen in de beheerfase. Aan de centrale stad zelf heb je dan niks."

Jeroen Schenkels: "Omdat we vanuit een achterstal-lige onderhoudssituatie startten, probeerden we de binnentuin eerst een opknabbeurt te geven. Aan de hand van klusdagen konden we bewoners bij het beheer betrekken."

HENK LANGESTRAAT (STAFMEDEWERKER YMERE AMSTERDAM):
'ZORGEN DAT GROEN MOOI EN FUNCTIONEEL IS'

Henk Langestraat werkt vanaf 1980 voor Ymere als stafmedewerker. "Ik ben zelf in een naoorlogse tuinstad in Rotterdam opgegroeid, aan het contact met het groen heb ik hele mooie herinneringen. Het lastige in Osdorp is dat we kleinere woningen slopen en grotere terugbouwen; de niet-bebouwde ruimte wordt vrijwel overal in de tuinsteden minder. Je moet woekeren met de ruimte. Groen is vaak een sluitpost, qua financiën en ruimtegebruik. We proberen te zorgen dat het groen mooi en functioneel is. Nu lijken veel binnenterreinen nog op elkaar, maar zodra er meer diversiteit is ontstaat er ook meer kwaliteit. Dus niet de verplichte wipkippen, maar goede speelplekken gedifferentieerd naar leeftijdsgroepen. Ymere heeft binnenterreinen die al tientallen jaren door bewoners worden onderhouden. Op zelfbeheergebied hebben we een redelijk goede traditie en ik ben trots dat ik daaraan heb bijgedragen."

Inge van Luit werkt sinds september 2007 als Projectassistent Botteskerkpark. “Mijn ideaal is om bewoners ook bij het beheer te betrekken, zodat ze elkaar niet alleen ontmoeten op een bankje in het park, maar dat het een dimensie verder gaat en mensen met elkaar in aanraking komen. Uit onderzoek van organisaties als ‘Parkstad’ en ‘Hart voor Osdorp’ die actief zijn in de stedelijke vernieuwing, blijkt dat ook Osdorp hiermee een probleem heeft: bewoners komen niet gemakkelijk in contact met elkaar. Het zou mooi

zijn als het park hierin een rol kan spelen. Ik hoop dat dankzij ons werk buurtbewoners meer begrip tonen voor andere culturen en dat er vriendschappen ontstaan. Mijn favoriete groenvoorziening is Elswout in Haarlem, vanwege de diversiteit. Als ik mijn persoonlijke park zou moeten omschrijven, dan is dat vooral heel rustig. Ik hou van bloemen en een fontein vind ik fantastisch.”

INGE VAN LUIT (PROJECTASSISTENT BOTTESKERK-
PARK VOOR STADSDEEL AMSTERDAM, OSDORP):

**‘HOPEN DAT BEWONERS
VRIENDSCHAPPEN SLUITEN’**

“Geslaagde voorbeelden van gemeenschappelijk groen vind ik oude parken zoals het Vondelpark in Amsterdam, Sonsbeek in Arnhem en het Worpplantsoen in Deventer. Deze parken zijn nog steeds populair bij verschillende doelgroepen en voor verschillende activiteiten. De ontwerpen hebben blijkbaar een tijdloze kwaliteit waarbinnen ook nieuwe visies en veranderend gebruik passen. Ook plekken die door bewoners worden geadopteerd vind ik inspirerend. Mijn ervaring is dat je hindernissen kunt overwinnen door gezamenlijk

aan een ontwerp te werken. Zo kweek je onderling begrip voor ieders werkveld, in plaats van alleen maar te reageren. Netwerken zijn belangrijk in mijn werk, bijvoorbeeld als het gaat om de uitwisseling over subsidiemogelijkheden. We maken weliswaar gebruik van subsidiologen, maar zo’n netwerk is belangrijk om van recente ontwikkelingen op de hoogte te blijven.”

VERONIEK BEZEMER (SENIOR BELEIDSADVISEUR
OPENBARE RUIMTE BIJ DE GEMEENTE NIJMEGEN):
**'NETWERKEN ZIJN
BELANGRIJK IN MIJN WERK'**

HOOFDSTUK 5

NIJMEGEN, DUKENBURG:

GROEN SAMEN MET BEWONERS

Het beheer (mede) laten uitvoeren door bewoners vergroot de betrokkenheid van de bewoners. Maar hoe pak je zo iets aan? In Nijmegen bijvoorbeeld lijkt de aanpak zeer grondig. Vanaf het allereerste begin tot en met het onderhoud van een groenproject staat de route vast. Zo voorkomt de gemeente dat het een project aanzwengelt en later blijkt dat er geen geld is voor de uitvoering van een onderdeel – zoals beheer. Maar werkt het wel? En hoe doen ze het in andere steden?

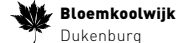

DE BLIK
VAN EEN
KUNSTENAAR
VERRIJKT DE
OMGEVING

Het groenbeleid van de gemeente Nijmegen is vastgelegd in de nota De Groene Draad. "De functies van groen hebben we in het beleid centraal gesteld, vertelt beleidsmedewerker Veroniek Bezemer. "Eén van die functies is de sociale cohesie. De bewonersinitiatieven en beheergroepen kun je daar onder scharen." Als ergens in de wijk bouwplannen zijn, vergelijkt de gemeente deze met het centrale beleid, vervolgens geeft zij de randvoorwaarden aan. Voor een aantal projecten staat het budget al vast. "Onze insteek is dat als je een traject met bewoners opstart, er concreet zicht moet zijn op uitvoering. Anders belandt het plan in de la en weet je al wat bewoners gaan zeggen."

'Trekker' nodig Als bewoners een stuk groen willen gaan beheren, dan wordt er met hen een beheerovereenkomst afgesloten. In de overeenkomst staat wat de bewoners doen en wat de gemeente doet. Ingrijpende beheermaatregelen zoals het snoeien van bomen zal de gemeente blijven doen evenals het ophalen van takken en groot- en klein snoeiafval. Ook staat er een clause in dat wanneer een groep bewoners niet meer in staat is een project te beheren, het beheer teruggaat naar de gemeente. Dat is geen overbodige maatregel, zegt Veroniek Bezemer. Soms zakt het enthousiasme na verloop weer in. Je hebt een 'trekker' nodig. En als zo'n trekker na verloop van tijd verhuist weet je niet of het stokje wordt overgedragen. Maar we hebben verschillende beheergroepen waarvan de meeste al heel lang bestaan. De wijkbeheerder en de wijkopzichter zijn de aanspreekpersonen voor de beheergroepen." Het gaat om bewonersparticipatie vanuit verschillende groepen. Maar hoe weet je of een bewonersorganisatie een goede afspiegeling is van de buurt? Veroniek Bezemer: "We gaan eerst langs bij wijkoverlegorganen en andere soortgelijke clubs om te kijken wie mee wil doen. Via wijkbeheer en de wijkmanager en scholen kun je ook nog proberen jongeren erbij te betrekken."

Verdrag van Dukenburg Jacqueline Veltmeijer woont in het Nijmeegse stadsdeel Dukenburg en is secretaris van de Werkgroep Groen en Cultuurhistorie van 'De Zevensprong'. Zij vertelt dat de eerste organisatie die zich het lot van Stadspark Staddijk aantrok IVN, de Vereniging voor natuur- en milieu-educatie was. In de zeven wijken van het stadsdeel waren er al wel mensen verenigd in wijkplatforms om onder andere het achterstallige onderhoud van

Bloemkoolwijk
Dukenburg is een stadsdeel dat toe is aan een forse opknappbeurt. De groene wijk ligt in het uiterste zuidwesten van Nijmegen. Het is geen Prachtwijk, maar een 'bloemkoolwijk'. Om het extra ingewikkeld te maken hebben de straten hier geen namen maar nummers. Het stadscentrum van Nijmegen is alleen via een paar hoge bruggen over het brede Maas-Waalkanaal te bereiken. Midden in de wijk ligt een verouderd winkel- en voorzieningencentrum. Om dat centrum in stand te houden is het van nodig dat er voldoende mensen in de wijk blijven wonen. Omdat er steeds minder mensen in één woning wonen, is de enige oplossing: meer woningen. Een probleem in Nijmegen is dat er aan de zuidkant weinig ruimte is om te bouwen. Dan komt al snel de eigen groenvoorziening in beeld. En laat Dukenburg veel groen hebben...

ONDERSTEUNING BEWONERS

Een voorbeeld van participatie en medebeheer door natuurorganisaties zien we in het Nijmeegse park Staddijk. Wat hier vooral opvalt is de ondersteuning van de Werkgroep Groen en Cultuurhistorie van de bewonersorganisatie 'De Zevensprong' door het IVN. Jacqueline Veltmeijer van De Zevensprong: "Wij maken onze eigen rapporten. Bijvoorbeeld over de vraag of een locatie wel bebouwd moet worden. We hebben een aantal bouwplannen, waaronder in het Stadspark Staddijk, gezamenlijk afgewezen." Dat gebeurde met ondersteuning van het IVN. Het IVN heeft al een lange tijd een overeenkomst met de gemeente. En als er een gang naar de rechter nodig is, dan gaat dat via Stichting De Zevensprong als rechtspersoon. Desnoods tot aan de Hoge Raad toe. "Wij hebben een heel goede samenwerking met IVN, en dat weet de gemeente ook, daar spelen we op in. IVN heeft een zakelijker manier van praten. Dat werkt goed." Vlak naast Dukenburg liggen de Overasseltse en Hatertse Vennen, een belangrijk natuurreserveaat. Om die vennen te redden moet verdroging tegengegaan worden, waardoor veel bomen weg moeten. Veltmeijer: "Heel Dukenburg ziet de Vennen als achtertuin. Omdat de meeste bewoners inzien dat vernatten nodig is, gaan ze niet meteen schreeuwen wanneer er bomen gekapt moeten worden. Hierdoor worden ze ook meer serieus genomen."

PARK MOET
NIET ALLEEN
AANTREKKELIJK
ZIJN VOOR
HONDENBEZITTERS

groenvoorzieningen met de Gemeente te bespreken. "Het was in Nijmegen dus al niet zo slecht geregeld voordat het bij wet verplicht werd. Er waren al aardig wat initiatieven, soms op kleine schaal. Het stadsdeel Dukenburg heeft een wijkmanager, dat werkt heel goed."

RINI BIEMANS (CREATIEF BEHEER, OPRICHTER PROEFPARK ROTTERDAM):

**'JE KUNT BIJ ZELFBEHEER NIET VERWACHTEN
DAT MENSEN ALLEMAAL OP VASTE TIJDEN KOMEN
HELPEN. GEEF ZE DE VRIJHEID.'**

Enkele jaren geleden zijn op stadsdeelniveau de bewonersplatforms verenigd in Stichting De Zevensprong Dukenburg. Jacqueline Veltmeijer: "Er is een overeenkomst opgesteld met de gemeente, we noemen dit 'Het Verdrag van Dukenburg' (officieel heet het Overeenkomst Bewonersparticipatie). Hierin staat waar we als Stichting De Zevensprong over kunnen meepraten. In de overeenkomst staat ook welke werkgroepen van de Zevensprong bij welke onderwerpen betrokken worden. Deze overeenkomst is echt de basis geweest van burgerparticipatie in Dukenburg. De werkgroep Groen en Cultuurhistorie van de Zevensprong is een officiële adviesgroep. Alhoewel er geen bindende adviezen uitgebracht kunnen worden wordt er door de gemeente wel degelijk rekening gehouden met deze adviezen. In theorie is het allemaal prachtig geregeld. In de praktijk gaat het in het beheer nog veel te vaak mis. "Het hele park wordt niet in één hand in beheer gehouden. We hebben prachtige plannen gemaakt. Sportverenigingen hebben een ander belang, gaan hun eigen laantje snoeien of kappen. Dat gaat dan in de uitvoering niet goed. Dat moeten de verschillende afdelingen bij de gemeente nog leren: dat ze niet op eigen houtje iets doen maar eerst naar de stadsecoloog bellen en overleggen met alle betrokkenen. Met het onderhoudsmaterieel voor de sportvelden moet je niet zomaar door de beschermde paddenstoelen en orchideeën in het natuurreservaat van het park rijden, maar dat gebeurt wél. Of er zijn na een storm een paar bomen omgewaaid en de aannemer presteert het dan om met een tientonner door het park te rijden omdat hij de bomen in één keer wil weghalen. Daardoor klinkt plaatselijk de bodem zodanig in dat er paddenstoelen die op de rode lijst staan niet op die plaats terug kunnen komen."

INBRENG EN AANBEVELINGEN VAN HET NETWERK NIJMEGEN

De bijeenkomst van het Netwerk in Nijmegen leverde veel suggesties op over hoe je burgers kunt bereiken, hoe je een integrale inrichting van het park Staddijk waarborgt en hoe bewoners betrokken blijven bij het beheer van openbaar groen. Nieuwe manieren om meer bewoners zonder specifiek belang (zoals honden of sport) te benaderen zijn: huis aan huis langsgaan, kinderen en scholen betrekken en opbouwwerkers laten zoeken naar ideeën uit de wijk. Voor allochtone bewoners wordt een park interessant door het behalve schoon en veilig bijvoorbeeld ook hondenvrij te houden en barbecuen en picknicken mogelijk te maken. Een integrale inrichting bevordert je door samen referentiebeelden voor de toekomst te maken, mensen eerder uit te nodigen dan als het plan (ook al is het nog in ruwe vorm) er is. Nu werken beheerders van kantines en sportvelden van diverse organisaties rondom het park nog los van elkaar. Maar voor een meer structureel parkbeheer, bijvoorbeeld een parkbeheerder, is goed overleg nodig. Hierdoor gaan organisaties over hun eigen grenzen heen kijken en zich inzetten voor het gehele park. Aanbevelingen om bewoners betrokken te maken en te houden: werk bij kleinere gebieden met directe omwonenden, richt je op de voorlopers, probeer door op een bepaalde plek extra geld in te zetten anderen 'jaloers' te maken. Zorg voor snelle resultaten. Hesjes, bier en soep: verleid bewoners om mee te doen en beloon ze met de resultaten.

GRDENE VINGERS
VAN VRIJWILLIGERS
MAKEN
ZELFBEHEER
MOGELIJK

Zelfbeheer in park Bottendaal Natuur in de buurt. Dat is de functie van het Natuurtuin Bottendaal. Een plek binnen de stad, vlakbij het station, waar mensen, planten en dieren zich thuis voelen. Diverse biotopen zijn hier de basis voor veel variatie. We zien er vlinders, insecten, vogels en kleine zoogdieren. Het onderhoud is in handen van vrijwilligers.

Bottendaal is een gevarieerde natuurtuin met een puinheuvel, vijver, moeras, stapelmuurtjes van verschillende oude materialen, vogelbosje, voedselrijke en voedselarme grond, maasheg, inheemse plantensoorten, open ruimtes en dichtbegroeide plekken. De natuurtuin heeft een belangrijke sociale functie. Daarom zijn er behalve banken, een picknicktafel en zitmuurtjes ook een ligweide en een kunst-speelobject. De tuin is 1.800 m² groot.

Natuurtuin Bottendaal is gemeentelijk openbaar groen. Het onderhoud en beheer wordt volledig door vrijwilligers van de werkgroep Natuurtuin Bottendaal uitgevoerd. Zij werken er elke zaterdag - behalve in de winter. In het voor- en najaar is er een werkdag voor de wijk, wijkbewoners krijgen dan de uitnodiging 's zaterdags mee te werken. Dit alles gebeurt onder vakkundig toezicht: een van de bewoners/beheerders is hovenier. De vrijwilligers snoeien, verwijderen gras en onkruid, maken de vijver schoon, zorgen voor nieuwe aanplant, houden de paden en trappen schoon en verwijderen (zwerf)vuil. Dat alles is hard nodig, want het park wordt intensief gebruikt.

Jackie Kersten is een van de paar bewoners die structureel bijdragen aan het beheer van park Bottendaal. "De stapelmuren verzakken in de loop der tijd of worden door vandalen vernield, stenen verdwijnen in de vijver, er ontstaan nieuwe paden en doorgangen. Ook is er overlast van zwerfvers en junks. En dan de rotzooi. Mensen kunnen blijkbaar niet opruimen terwijl er prullenbakken staan. Hier is dan ook weinig sociale controle. Maar er komt ook veel zwerfvuil aanwaaien. De prullenbakken worden geleegd door de gemeentelijke afvalreiniging, als de vijver leeg staat wordt dat door de gemeente opgelost. Reguliere kleine dingen doen we wel zelf."

Jackie Kersten is niet zo goed te spreken over het summiere contact met de gemeente. We hebben bijvoorbeeld aangegeven dat we overleg wilden. Maar voor je het wisten, waren we twee maanden verder. Zo voelen we ons niet serieus genomen."

DE BEHEERKOSTEN VAN HET PROEFPARK IN ROTTERDAM, EEN STUK GROND VAN 8.000 M², ZIJN JAARLIJKS 50 DUIZEND EURO. HIER WORDT ZO'N 10.000 TOT 20.000 EURO AAN COFINANCIERING EN SPONSORING BIJ 'GEREGELD'; OM HET GOED TE DOEN IS EIGENLIJK 100.000 EURO NODIG.

“Veel bewoners in de wijk weten nu dankzij ons dingen van het gebied en de planten die ze eerder niet wisten. Ook zijn ze het groen gaan waarderen en willen ze er voor strijden. Mooi is ook dat we als bewonersorganisatie de goede verstandhouding met ambtenaren en wethouders hebben weten te bewaren. Met argumenten, niet met harde acties. Een obstakel is dat de achterban vaak te hoge verwachtingen heeft, onbekend is met financiële mogelijkheden en hoe de regelgeving in elkaar steekt. Het is moeilijk iedereen duidelijk te

maken hoe de hazen lopen. De mooiste gemeenschappelijke tuin die ik ken is het Douglassparrenbos bij het historische Grand Canal, midden in de woonwijk en vlak bij mijn huis. Het heeft een natuurlijke boskwaliteit, met geruis van bomen en vogelgeluiden en er komen veel dieren voor. Mijn ideale park is toegankelijk voor iedereen, voor ieder wat wils, maar ieder in zijn eigen gebiedje.”

JACQUELINE VELTMEIJER (SECRETARIS WERKGROEP
GROEN EN CULTUURHISTORIE VAN STICHTING
DE ZEVENSPRONG DUKENBURG):

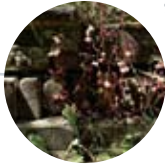
**‘DE ACHTERBAN VERWACHT
VAAK TEVEEL’**

“Bottendaal is behalve natuurtuin een plek waar mensen gaan picknicken. Hier komen ook veel kinderen. Zij vernielen wel eens wat, want het is natuurlijk hartstikke spannend om overal doorheen te lopen. Vanwege deze de ‘kinder-erosie’ willen we overleg met de gemeente. De bedoeling is dat kinderen er kunnen spelen zonder dat het ten koste gaat van het groen, dat het meer speelnatuur wordt, dus met elementen uit de natuur, zoals boomstammen. Anders wordt het voor ons frustrerend werken; dan is alles een

week later platgelopen. Een zaadje dat ik heb geplant en waar in sociaal opzicht iets moois uit is gekomen is mijn initiatief voor wijkblad De Zeeheld. Dit blad bestaat nog steeds. De grootste hindernis die ik daar moest overwinnen is dat ik geduld moet hebben. Accepteren dat weinig mensen zich betrokken voelen bij natuur in de wijk. Maar eerlijk, dat is me nog steeds niet echt gelukt!”

JACKIE KERSTEN (BEWONER/ BEHEERDER NATUURTUIN BOTTENDAAL):
‘STRIJDEN TEGEN KINDER-EROSIE’

MUURTJE VAN LOSSE
STENEN: CREATIEF
MAAR LASTIG TE
ONDERHOUDEN

Proefpark Rotterdam: ‘anarchistisch’ beheer In Rotterdam is met het Proefpark een prachtig experiment uitgevoerd met ontwerpen en beheren van een tuin voor bewoners. Veel bewoners waren bevreesd dat een park zonder hek binnen de kortste keren zou verpauperen. Een hek rondom het Dakpark zou echter minstens een kilometer lang worden. Daarom is een experiment aangegaan om te kijken of het park ook zonder hek kon. Proefpark Rotterdam is een half anarchistische tuin die door Rini Biemans en Karin Keijzer van Creatief Beheer en andere buurtbewoners is (en nog wordt) ingericht. zij hebben een kunstenaarsverleden, maar als het om kunst in de openbare ruimte gaat, maken zij die liever zélf mooi. Met planten bijvoorbeeld, die hij ziet als medestadsbewoners. Het thema van het Proefpark is ‘landeven in de stad’. De inrichting is beetje bij beetje begonnen en verloopt geheel spontaan en organisch; zonder vaste structuren of regeltjes. Het gebruik groeide na een aarzelend begin. Kinderen vonden het eerst niets, maar nadat er goaltjes stonden waren ze wel enthousiast.” Het beheer is in handen van de bewoners. Rini Biemans: “Al is het meer sturen dan bepalen.” Iedereen kan er bij wijze van spreken doen wat hij wil. Het leidt volgens Biemans soms tot conflicten tussen buurtbewoners. Al met al is het experiment geslaagd te noemen. Na vier jaar is het duidelijk dat de sociale controle en participatie zijn toegenomen, en dat vandalisme en vervuiling zijn afgenomen.

RINI BIEMANS (CREATIEF BEHEER, OPRICHTER PROEFPARK ROTTERDAM):

‘ZELFBEHEERPROJECTEN GAAN MAAR KORTE TIJD GOED OMDAT ER MEESTAL MAAR ÉÉN À TWEE TREKKERS ZIJN. IK KIJK OOK NIET VREEMD OP ALS IEMAND AFHAAKT.’

Maatschappelijke functie Kinderen spelen graag in het Proefpark, voor kinderen ouder dan 12 jaar is er een zakgeldproject: als ze er een klusje doen krijgen ze een kleine vergoeding. Ook werkt Rini er samen met Rebound, een ‘tweedekans organisatie voor ontspoorde jongeren’. Deze jongeren hebben er een kippenhok en prieeltje gemaakt. Tijdens de bouw van het Dakpark zal worden gekeken naar de mogelijkheden voor werkgelegenheid, en Rebound zal hierin worden betrokken. Het plan is ook dat Rebound er een opengezaagde

Zie klusdagen als beheermaatregel

Hoe zorg je dat bewoners betrokken blijven? Jeroen Schenkels (beleidsmedewerker Gemeente Utrecht): “Door klusdagen te blijven zien als beheermaatregel en ze te koppelen aan een programma dat je sowieso al gedaan had vanuit opbouwwerk. De bewonersactiviteiten vanuit het opbouwwerk richten we nu meer op de tuin- en klusdagen. Zo hoor je nog eens wat kinderen willen. Ook betrekken we de gebouwbeheerder van de woningcorporatie erbij en hebben we houvast aan de bewonerscommissie. Je bent dan wel afhankelijk van degenen die je in je netwerk kent. Maar het voordeel van samenwerken met professionals is dat wel je al die netwerken van profs combineert. Je hoort dan veel meer. Het liefst hebben we ook dat alle bewoners per portiek erbij betrokken zijn maar zover is het nog niet.”

BEWONERS IN HET BEHEER BETREKKEN. HOE DOE JE DAT ALS CORPORATIE?

Twee grote pleinen in de Reimerswaalbuurt in Amsterdam Osdorp worden autovrij en er komen kinderspeelplekken. Het zou mooi zijn als ouders kunnen worden overgehaald om een speelplein te adopteren. We proberen een huurcommissie van de grond te krijgen waarmee we in ieder geval over de binnentuin kunnen spreken. Bij koopblokken kan een Vereniging van Eigenaren (VvE) deze rol spelen. Dat heeft voordelen. Een Vereniging van Eigenaren denkt vooral aan waardeontwikkeling. Eigenaren hebben er daarom alle belang bij dat het een mooie straat is. Bij huurders speelt die waarde geen rol, maar zij willen natuurlijk óók een mooie binnentuin. En de ene VvE is de andere niet. De ene vereniging is dankzij een paar enthousiaste leden actiever dan de andere. Voor de binnenterreinen gaan we bewoners vragen of ze onderhoud willen uitvoeren. Een schoolplein kan ook buiten schooltijden gebruikt worden. De speeltoestellen moeten dan wel een bepaalde kwaliteit hebben: robuuster dan gemiddeld. Bij de aanleg moet je dan meer investeren. Je kunt veel problemen voorkomen door het zo te maken dat bewoners zich ervoor verantwoordelijk voelen en er een bepaalde betrokkenheid bij hebben. Dan kun je een boel onderhoudskosten besparen.

auto neerzet, waar jongeren in kunnen spelen. Verder loopt Stanley er rond, hij is een pedagoog die een groen lesprogramma heeft ontwikkeld en bijvoorbeeld samen met kinderen zonnebloemzaadjes zaait. Buurtbewoners hebben er minivolkstuintjes aangelegd, een taxichauffeur houdt hier zijn duiven. Zoals Rini Biemans het zegt: "Het gebruik is de aanleiding voor wat hier gebeurt." Wat er dan spontaan ontstaat is volgens Biemans "een geïntegreerd geheel waarin inrichting, gebruik en beheer samenvallen."

Het is de ongedwongen, kunstzinnige sfeer die maakt dat zoveel verschillende mensen zich hier op hun gemak voelen en zich kunnen uitleven en ontplooiën... En dat zijn overigens niet alleen de bewoners zelf. In het Proefpark gaan werknemers van bedrijven soms klussen in het kader van maatschappelijk ondernemen en gaan erna lekker eten. Zo droeg het bedrijf Blauwhoed bij aan een pad, en Nationale Nederlanden aan vogelhuisjes.

RINI BIEMANS (CREATIEF BEHEER,
OPRICHTER PROEFPARK ROTTERDAM):

'WIJ LATEN DE CONFLICTEN UITRAZEN. ER IS ALTIJD WEL WEER IEMAND DIE REGELS WIL VASTSTELLEN. MAAR ZO VER GAAN WE ER NIET IN MEE. NA DE HUILBUIEN GAAN WE WEER VERDER.'

Utrecht; klusdagen als lokmiddel Bij de binnentuin tussen hoogbouwflats in Overvecht zijn de bewoners betrokken geweest bij het ontwerp en de uitvoering. Dat loopt als vanzelf over in het beheer. Ontwerper/uitvoerder Paul van Eerd: "Mijn ideaalbeeld was het hele terrein samen met de bewoners te maken. Maar er moest ook 700 kuub zand komen, dat is toch werk voor de aannemer. We hebben vier meewerkdagen georganiseerd, daar kwamen toch wel 10 tot 25 mensen op af, merendeels kinderen. Toen de aannemer klaar was leek het werk al klaar, maar de bewoners konden gelukkig nog heel veel doen. De kinderen zeiden achteraf, met een vorm van bluf: kijk, dat heb ik zelf gemaakt. Dat vond ik heel gaaf. We hebben op die meewerkdagen samen alle heuvels ingezaaid met graszaad en boomschors gelegd als valondergrond onder de speeltoestellen. Ook hebben we veel grote bomen geplant, dat waren serieuze klussen voor de kinderen. We zijn er zelf steeds bij geweest om de

TIP
De gemeente Utrecht heeft een website waardoor bewoners zelfbeheer op zich kunnen nemen: www.utrecht.nl, zoeken op 'groen'.

OMARM MAATWERK

Een van de programma's in Utrecht is een combinatie van buitenwerk gecombineerd met een vorm van maatschappelijk werk. We starten dan een programma achter de voordeur. De truc is dat je kleinschalig maatwerk levert. Je kunt alleen nooit in een keer iedereen tevreden stellen; je moet het doen met datgene wat je tegenkomt. Niet bang zijn voor kleinschaligheid, dat je iemand vergeet; het groeit vanzelf. Heel veel bewoners zien dat er wat gebeurt met hun tuin. Vroeger vonden ze er nooit iets van, nu opeens wel. De tuin wordt beter gebruikt, kinderen voelen zich gehoord en zijn hartstikke betrokken bij klusdagen, sommige sociale bewoners zijn enthousiast. Het bijzondere van dit soort tuinen is dat voor degene die vanachter de keuken op de tuin uitkijken, de tuin zijn eerste blik op het openbaar groen is. Dus je moet vooral rekening houden met degenen die er vlakbij wonen.

PARK MOET
UITNODIGEN OM
TE WANDELEN

kwaliteit van het werk te bewaken. Ook hebben we een grote bank gemetseld. Stoeptegels die afkomstig zijn van het oude speelterrein op deze binnentuin, hebben we verwerkt in een slingerbank van 35 meter. Hiervan is 20 meter prefab beton, de lussen zijn van de stoeptegels en die hebben we samen met de bewoners gebouwd. Het moest er mooier uitzien dan de prefab elementen. Dat is niet makkelijk met kinderen en jongeren die anders te werk gaan dan je voorziet, maar het is toch gelukt.”

Jeroen Schenkels: “Het beheer van de binnentuin in Overvecht is nu vooral een zaak van de bewoners. In het begin zijn er tal van gemeentelijke en maatschappelijke diensten bij betrokken geweest. Ook nu nog. Heb je een grote opknapbeurt gehad, moet je vervolgens gaan klussen. In die beheerfase doe je klusdagen. De opbouwwerkers betrekken de bewoners erbij. Want het gaat er niet alleen om hoe de ruimte invult, maar ook: wat doe je ermee?”

En nu maar hopen dat er een groep is die zich bekommert om beheer. “Zover is het nog niet, al wordt er wel hard aan getrokken. Maar er zijn wel redelijk enthousiaste bewoners. Een van hen zamelde vanuit zijn werk geld in om een tribune bij het voetbalveld te sponsoren.”

Gezamenlijk beheer Griffpark in Utrecht Het Griffpark is een geslaagd voorbeeld van gezamenlijk beheer door bewoners. Ooit was het een gasfabriek, later een vuilstortlocatie, en nog weer later een afgesloten stuk groen waar 10 jaar lang geen beheer was waardoor het een woest natuurgebied werd. Tegenwoordig bestaat het acht hectare grote park uit verschillende onderdelen: de bloementuin, een natuurspeelbosje, een paddenpoel, een educatieve ecologische tuin, een groenkapel, een ecomuur van 300 meter lang, een kademuur en een natuurkern van 1 hectare.

Ongeveer 100 vrijwilligers doen ieder een taak in een van deze onderdelen. De ene bewoner doet het beheer uit liefde voor de ecologie, de ander doet het omdat het park als het ware zijn achtertuin is. Net als in andere participatieprojecten blijken mensen hier effectiever te werken omdat er sprake is van professionele begeleiding.

TIP
Henk
Langestraat van
woningcorporatie
Ymere in Amsterdam:
“Je moet er niet op
voorhand van uitgaan
dat bewoners wel zelf
een terrein willen
onderhouden. Op een
binnenterrein met een
beperkt aantal bewo-
ners is dat redelijk
goed te doen, als het
bijvoorbeeld gaat om
een zandbak. Alleen
als ouders zorgen kan
dat de zandbak goed
functioneert en geen
kattenbak wordt is het
zinvol om het aan te
leggen. In Duitsland
heb je een cultuur
van binnenterreinen
van hoge kwaliteit en
gemeenschappelijk-
heid. In Hamburg zie
je dat er in de aanleg
in wordt geïnvesteerd
en dat bewoners het
netjes houden en er
trots op zijn.”

BEHEER IN OSDORP

In Amsterdam Osdorp wordt bij de inrichting niet alleen gekeken naar wat er wel of niet moet komen aan functies, maar ook hoe dit alles moet onderhouden. Een voorbeeld is het voetbalveld Cruyff Court. Aansluitend op het basisbeheer van het stadsdeel komt een extra ‘beheerslaag’ waar bewoners bij betrokken worden. Het stadsdeel ontwikkelt hiervoor een activiteitenprogramma dat bewoners, scholen en welzijnsorganisaties zelf kunnen invullen. De partijen krijgen naast eigen activiteiten ook hun verantwoordelijkheden. Worden die verantwoordelijkheden niet nagekomen, dan is er altijd nog het basisbeheer van het stadsdeel zelf, waarop kan worden teruggevallen.

KARIN PETERS, ONDERZOEKER:

'ER VALT TE PLEITEN VOOR EEN BENADERING
WAARIN, IN DE DAGELIJKE LEEFOMGEVING VAN
BURGERS, STRUCTURELE CONTACTEN KUNNEN
ONTSTAAN'

HOOFDSTUK 6

ONTMOETING IN HET STADSPARK

Tegenwoordig zien we het stimuleren van contact tussen verschillende bevolkingsgroepen op straat en in parken en plantsoenen als een middel om integratie in de samenleving te bevorderen en mogelijke spanningen te verminderen. De gedachte hierachter is dat interacties helpen om verschillen tussen mensen en hun culturen te overbruggen en te accepteren. Een manier om gedeelde waarden te creëren is door elkaar te leren kennen, bijvoorbeeld door multiculturele ontmoetingen in parken. In hoeverre gebeurt dit ook daadwerkelijk in de praktijk? Karin Peters, onderzoeker aan de Wageningen Universiteit beschrijft in dit hoofdstuk haar bevindingen naar de praktijk, op basis van eigen kwalitatief onderzoek in Nijmegen.

Mijn onderzoek naar de sociaal-culturele aspecten van een multi-etnische samenleving bevestigt een publiek geheim. De verschillende bevolkingsgroepen hebben tot op heden weinig contact met elkaar. En het aantal interetnische contacten neemt zelfs af. Dit geldt ook voor contacten in de vrije tijd. Tijdens multiculturele festivals, en andere grote multiculturele bijeenkomsten, worden interetnische ontmoetingen door de organisatie van de festivals kunstmatig tot stand gebracht. Deze kunstmatige contacten hebben echter weinig structurele contacten tot gevolg.

Er valt daarom te pleiten voor een benadering waarin, in de dagelijkse leefomgeving van burgers, structurele contacten kunnen ontstaan. Herhaalde ontmoetingen met de burens in de eigen straat of buurtparkje zorgen er voor dat je elkaar leert kennen. Kleine ontmoetingen kunnen zulke verbindingen stimuleren. Voor vreedzaam samenleven wordt het belang van zulke alledaagse ontmoetingsplekken onderschat. Deze plekken kunnen zowel privaats als publiek zijn. Publieke ruimten bieden meer mogelijkheden om onbekenden te ontmoeten dan private. En dat geldt zeker waar het gaat om stedelijke publieke ruimten, waar de meeste mensen elkaar niet kennen.

KARIN PETERS (ONDERZOEKER UNIVERSITEIT WAGENINGEN):

'IK ZOU GRAAG WILLEN WETEN OF HET DOORBRENGEN VAN VRIJE TIJD IN PUBLIEKE RUIMTE OOK EEN BIJDRAGE LEVERT AAN HET VERWERVEN VAN SOCIAAL KAPITAAL EN DE VERSTERKING VAN SOCIALE COHESIE.'

In de jaren zestig en zeventig werden ontmoetingen tussen vreemden in wetenschappelijk onderzoek nog gekenschetst als slechts kortdurend en functioneel. Tegenwoordig lijkt er meer waarde te worden gehecht aan de betekenis van deze interacties. Deze korte ontmoetingen zorgen er namelijk voor dat mensen met verschillen worden geconfronteerd. Dit kan leiden tot versterking van verschillen of zelfs conflicten. Maar de terloopste ontmoetingen kunnen ook leiden tot nieuwe manieren van kijken naar dingen of tot nieuwe sociale relaties. Lofland concludeert in 1973 dat sociale interactie voornamelijk tot stand komt door zogenoemde triangulatie. Dit houdt in dat

derden zoals kinderen, honden en attributen, onderwerpen aanleveren om een gesprek te starten. Groene openbare buitenruimten zijn belangrijke plekken voor het ondernemen van vrijetijdsactiviteiten. Deze plekken worden door verschillende etnische groepen gebruikt. Publieke ruimten kunnen worden gekarakteriseerd als plekken waar vreemden elkaar kunnen ontmoeten. Dines and Cattell concluderen in 2007 in hun onderzoek in Oost-Londen dat publieke ruimten een rol spelen in het bevorderen van interetnisch begrip omdat deze ruimten mogelijkheden aan mensen bieden om elkaar te ontmoeten. En dat die mogelijkheden niet aanwezig zijn in andere meer georganiseerde settings. Interactie in wijken kan leiden tot toenemende sociale cohesie; contact tussen mensen met verschillende etnische achtergronden is een manier om sociaal kapitaal te verwerven.

Stadsparken in Nijmegen Wat doen mensen in de publieke ruimte en met wie hebben ze contact? De doelstelling van mijn onderzoek is het verkrijgen van inzicht in de relatie tussen vrijetijdsactiviteiten in de publieke ruimte en de aanwezigheid en betekenis van interetnische contacten. Eerder onderzoek heeft al aangetoond dat sociaal kapitaal wordt verkregen door deelname in formele vrijetijdsorganisaties zoals sportclubs. Ik ben geïnteresseerd in de vraag of het doorbrengen van vrije tijd in publieke ruimten ook een bijdrage kan leveren aan het verwerven van sociaal kapitaal en het vergroten van de sociale cohesie.

De publieke ruimte, meer specifiek stadsparken, is de concrete setting van dit onderzoek. Door middel van observaties en interviews is informatie verzameld over de interacties en de betekenis van publieke ruimte voor ontmoetingen. Het onderzoek heeft plaatsgevonden in

twee stadsparken: het Goffertpark, het grootste stadspark van Nijmegen en het Thiemepark, een buurtpark gelegen in Bottendaal. Dit park wordt, in tegenstelling tot het Goffertpark, vrijwel alleen bezocht door mensen die dichtbij het park wonen. De studieobjecten liggen in relatief gemengde wijken. In de wijk De Goffert wonen 2600 mensen waarvan 10% migranten. Eén van de buurten binnen de wijk de Goffert bestaat uit 20% migranten. Bottendaal, de buurt waarin het Thiemepark ligt, heeft 4400 inwoners waarvan 9% migrant. De buurt is slechts 38 hectare groot en er is weinig publieke ruimte. Het onderzoek richt zich op het twee aspecten: interacties en sociale cohesie. Er is gekeken wie de stadsparken bezoeken, wat er gebeurt en welke interacties er plaatsvinden. Hiernaast is onderzoek verricht naar de betekenis van de stadsparken voor de versterking van sociale cohesie. Interacties spelen hierbij een rol maar ook het gebruik en de beleving van de stadsparken is van belang.

Weinig interacties, toch sociale cohesie Het Thiemepark wordt voornamelijk bezocht door mensen die dichtbij wonen en die het vaak bezoeken. De bezoekers van het Goffertpark komen uit heel Nijmegen. Een belangrijk deel bezoekt het park slechts enkele malen per maand. De hondenbezitters komen vaak dagelijks naar het park. De bezoekers van beide parken beschrijven de parken als plekken waar ze zich veilig, comfortabel en thuis voelen. In het Thiemepark kennen veel bezoekers elkaar van de buurt. Uit eerder onderzoek bleek dat vertrouwdheid met de ruimte en regelmatig gebruik sociale interactie stimuleren (Dines and Cattell, 2007). Ik had dan ook verwacht dat er regelmatig interacties zouden zijn; meer dan in het Goffertpark waar de meeste bezoekers elkaar niet kennen. Maar hoewel de bezoekers elkaar vaker groeten in het Thiemepark, vinden er nauwelijks meer interacties plaats dan in het Goffertpark.

De weinige gesprekken die plaats vonden, werden gevoerd naar aanleiding van honden, kinderen of specifieke vragen (heb je vuur?). De meeste bezoekers gaven aan dat ze deze korte gesprekken waarderen. Naast deze gesprekken hebben mensen oogcontact en knikken en kijken ze naar elkaar. Personen met een migrantenachtergrond lieten weten dat ze behoefte hadden aan meer contact, dit in tegenstelling tot autochtone Nederlanders die deze wens niet uiten. Migrantengaven hierbij echter wel aan dat ze niet zelf het initiatief nemen

 Westerse samenlevingen zijn sinds het midden van de vorige eeuw steeds meer multi-etnische samenlevingen geworden. Economische ontwikkeling heeft ervoor gezorgd dat West Europa grote aantallen gastarbeiders heeft opgenomen. Hiernaast hebben oorlogen, natuurrampen en specifieke politieke omstandigheden voor een migratiestroom naar het westen gezorgd. Westerse samenlevingen zijn als gevolg hiervan meer heterogeen, divers en gedifferentieerd geworden. Dit geldt ook voor Nederland. Op dit moment is 19% van de bevolking van Nederland allochtoon. Hiervan behoort 10% tot de groep niet-westerse allochtonen; Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders.

HOGERE WAARDE HUIS MET GROEN

De verkoopprijs van woningen stijgt als de bewoners uitzicht hebben op groen of water. Dit blijkt uit diverse onderzoeken in de afgelopen tien jaar. De prijs stijgt met vijftien procent bij uitzicht op water, tien procent bij uitzicht op open ruimte, zes procent bij een park en vijf procent bij een plantsoen.

Bron: Groen en de Stad, De waarde van Groen

IETS ANDERS
DAN DE EEUWIGE
WIPKIP IS ALTIJD
WELKOM

58 ONTMOETINGEN IN HET STADSPARK

tot meer interactie. De resultaten laten verder zien dat mensen het van belang vinden om met mensen om te gaan die hun begrijpen. Alhoewel diversiteit over het algemeen gewaardeerd wordt, gaan mensen toch meer om met mensen met een zelfde achtergrond.

Vrije tijd in stadsparken faciliteert interacties tussen mensen die elkaar al kennen en niet zozeer interacties tussen vreemden. Alhoewel de buurt al lange tijd niet de enige plek is waar mensen andere mensen tegenkomen, blijft het de plek waar mensen wonen en waar alledaagse ontmoetingen plaatsvinden. Hierdoor kunnen publieke ruimten functioneren als plekken waar mensen andere mensen zien en waar ze informatie over de samenstelling van de buurt krijgen.

KARIN PETERS (ONDERZOEKER UNIVERSITEIT WAGENINGEN):

'STADSPARKEN KUNNEN SOCIALE COHESIE MOGELIJK MAKEN EN EEN PUBLIEKE FAMILIARITEIT SCHEPPEN, ALS ZE OPEN EN TOEGANKELIJK ZIJN'

'Thuis' in het Thiemepark Naast interacties richt het onderzoek zich op sociale cohesie. Het concept 'sociale cohesie' knoopt sociale netwerken aan fysieke ruimten. Uit eerder onderzoek blijkt dat als bewoners aangeven een grote betrokkenheid met een bepaalde plek te hebben, deze bewoners tevens aangeven dat zij veel sociale cohesie ervaren. Uit mijn onderzoek komt naar voren dat het Thiemepark inderdaad bijdraagt tot sociale cohesie. In het park is een bepaalde sfeer waar mensen zich zelf thuis voelen, waar men elkaar groet en waar men elkaar van gezicht kent. Er is een gevoel van herkenning zonder dat mensen veel met elkaar praten. Deze bekende sfeer komt door de fysieke nabijheid van het park en de binding met de buurt. Mensen vormen een relatie met deze plek dichtbij hun woning (vgl. Guitart and Mendoza 2008). Blokland (2003) benadrukt het belang van het elkaar zien en ontmoeten, omdat mensen hierdoor bekend raken met de buurt waarin zij wonen. Dat, gecombineerd met het gebruikmaken van dezelfde plekken en het betrokken te zijn bij bepaalde ontwikkelingen, leidt tot een publieke vertrouwdheid, familiariteit. Zo hebben de buurtbewoners een belangrijke rol gespeeld bij het

ontstaan van het Thiemepark. In aanvulling hierop kunnen we constateren dat het Thiemepark functioneert als een alledaagse plek zoals beschreven door Chase et al (1999): everyday space is the connective tissue that binds daily life together (...) and these spaces serve as primary intersections between the individual and the city. Het Thiemepark is een plek waar mensen informatie kunnen krijgen over hun dagelijkse leefomgeving.

De sfeer in het Goffertpark is anders. Hoewel er in beide parken weinig interactie plaatsvindt, leidt dit in het Goffertpark niet tot de rustige atmosfeer van het Thiemepark maar juist tot een levendig park waar mensen doen waar ze zin in hebben. Dit kan zijn voetballen, spelen met de kinderen, picknicken met de familie of het draaien van harde muziek. De diversiteit in activiteiten is vele male groter in het Goffertpark dan in het Thiemepark. Mensen kiezen hun eigen plek in het park en letten vervolgens weinig op anderen in het park. Het Goffertpark wordt omschreven als een open, toegankelijk en vriendelijk park. Er komen zeer veel verschillende mensen in het park en zij hebben de mogelijkheid elkaar te ontmoeten. Jacobs (1961) noemt dit social seams. Er is een grote verscheidenheid aan bezoekers; samen vertegenwoordigen zij de samenleving. Niet alleen door gesprekken en andere directe contacten, maar ook door alleen maar samen op dezelfde plek zijn wordt kennis over elkaar overgedragen. En dat draagt bij aan het vertrouwd worden met elkaar.

Zien en gezien worden In het Thiemepark, gedragen mensen zich min of meer alsof ze zich in een private ruimte begeven. Bezoekers zijn op zichzelf en de plek is voor hen zeer bekend. Dit in tegenstelling tot andere publieke ruimten, zoals terrassen, waar mensen juist

komen om zichzelf aan anderen te laten zien. Ook in het Goffertpark laten de bezoekers zichzelf meer zien. De diversiteit aan mensen is zichtbaar en wordt gewaardeerd. Het park is een plek waar diversiteit wordt omhelsd. De twee parken verschillen sterk van elkaar, maar in beide parken brengen allochtone en autochtone bezoekers hun vrije tijd voornamelijk door met mensen van hun eigen groep. De verschillende groepen zijn wel samen in de parken en ze zijn zich ook bewust van deze diversiteit. Dit samenzijn creëert publieke familiariteit waardoor interacties makkelijker kunnen plaatsvinden.

Mijn conclusie is dat stadsparken sociale cohesie kunnen faciliteren door het creëren van publieke familiariteit als ze open en toegankelijke publieke ruimten zijn. Plekken waar mensen met diverse achtergronden elkaar kunnen zien. Verschillende ideologieën kunnen elkaar ontmoeten; dit is het begin van culturele verandering. Het is volgens mij dan ook van belang dat dergelijke publieke ruimten, plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten op een ongedwongen wijze, voldoende beschikbaar zijn. Alhoewel het slechts een eerste stap is naar wederzijds begrip, is de aanwezigheid van open en toegankelijke plekken zeker de moeite waard.

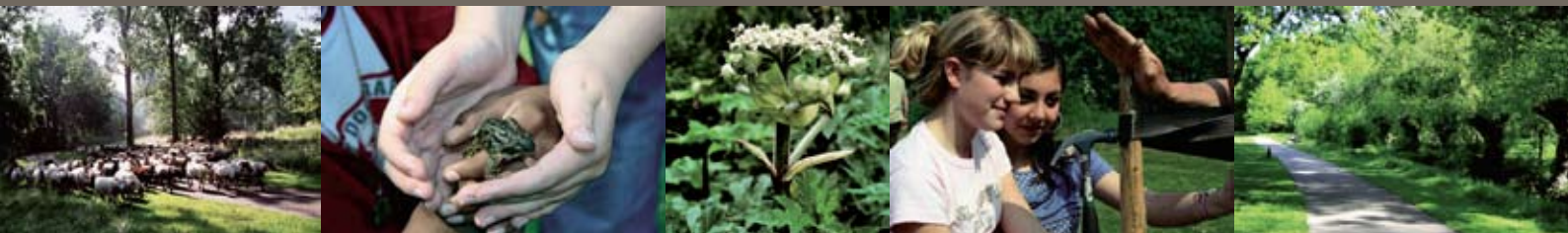
Literatuur

Blokland, T., 2003. 'Goeie bureu houwen zich op d'r eigen': Interetnische verhoudingen, racisme en beleid voor achterstandswijken | Brunt, L. & L. Deben, 2001. De ijle zone. Het stedelijke wonen onder druk. DGVH/NETHUR partnership, publicatienummer 12 | Chase, J., Crawford, M. and Kaliski, J. (eds.) 1999. Everyday Urbanism. New York: The Monacelli Press | CBS, 2007. Demografische kerncijfers per gemeente. Voorburg: CBS | Dines, N., Cattell, V., 2006. Public spaces, social relations and well-being. The Policy Press, Bristol | Fischer, C., 1982. To dwell among friends. Chicago : Chicago University Press | Forrest, R., Kearns, A., 2001. Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood, Urban Studies, 38, 2125-2143 | Goffman, E. 1963. Behavior in Public Places. Notes on the social organization of gatherings. New York (VS): The Free Press | Guitart, O. and C. Mendoza, 2008 Living (in) Mexico City: Living space and perceived space of a group of highly skilled migrants [Vivir (en) la Ciudad de México: Espacio vivido e imaginarios espaciales de un grupo de migrantes de alta calificación] In: Latin American Research Review 43 (1) p.113-138 | Jacobs, J., 1961. The death and life of great American cities. New York: Vintage Books | Lofland, L., 1973. A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space. New York: Basic Books | Muller Th., 2002. De Warme Stad; Betrokkenheid bij het publieke domein. Uitegeverij Jan van Arkel: Utrecht. P.192 | Oosterman, J., 2003. Parade der passanten: de stad, het vertier en de terrassen. Utrecht: Van Arkel | Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2005. Eenheid, verscheidenheid en binding: over concentratie en integratie van etnische minderheden in Nederland, advies 35. Den Haag: Sdu | Snel, E. en N. Boonstra, 2005. De waarde van interetnisch contact Een onderzoek over initiatieven en beleidsprojecten om interetnisch contact te bevorderen. Enschede/Utrecht: Universiteit Twente/Verwey-Jonker Instituut | Soenen, R., 2006. Het kleine ontmoeten; over het sociale karakter van de stad. Garant-Uitgevers n.v. Antwerpen-Apeldoorn | Stodolska, M. and J.S. Livengood, 2006. Influence of Religion on the Leisure Behavior of Immigrant Muslims in the United States, The Journal of Leisure Research, Third Quarter 2006.

'VITAMINE G' TEGEN STRESS

Wat de meeste mensen intuïtief al weten, is bevestigd door wetenschappelijk onderzoek: contact met de natuur is een effectieve manier om stress te reduceren. Of het nu gaat om tuinieren of louter uitzicht op groen - al was het 'maar' via uitzicht uit het raam. Dit blijkt uit het GaMon onderzoeksprogramma Vitamine G. Tot nu toe waren stressreducerende effecten niet meegenomen bij het maken van nieuw beleid doordat er nog weinig kennis en harde resultaten waren. Hopelijk, zo stelt de onderzoeksleider hoopvol, zullen de bevindingen van dit onderzoek van Universiteit Utrecht & Nivel ertoe bijdragen dat beleid rond groen en gezondheid nu snel van de grond gaat komen. Want dat stress een belangrijke factor is in het ontstaan van hart- en vaatziekten en depressie en verzuim van werk met alle maatschappelijke kosten van dien, is inmiddels al wat langer bekend.

AMERSFOORT

OUD WATERWINGEBIED WORDT ONTMOETINGSPLAATS

Een vroeger waterwingebied in Amersfoort is nu een recreatief park. De bedoeling is dat het een ontmoetingsplek wordt die de sociale cohesie kan vergroten. Het Waterwingebied ligt aan de oostzijde van de Amersfoort. Tot in de zeventiger jaren van de 20e eeuw was dit vroegere weidegebied de grens van de stedelijke zone. Nadat de wijk Rustenburg er tegenaan is gebouwd, is het terrein omgevormd tot een recreatief wijkpark. Open ruimtes worden er afgewisseld met bosjes, houtwallen en solitaire bomen. De ruimtes in het park bestaan uit grasweides, speelvelden en een waterpartij, en de brede Weg van de Vrijheid. In het gebied liggen wandelpaden.

Het park wordt vooral gebruikt door hondenliefhebbers, maar is in potentie aantrekkelijk voor vele gebruikers zoals bijvoorbeeld wandelaars, sporters, natuurliefhebbers, spelende kinderen en wijkbewoners die elkaar willen ontmoeten. De gemeente Amersfoort streeft met de herinrichting van het Waterwingebied naar een sterkere verbinding tussen het groengebied en de omringende wijken Liendert en Rustenburg. Het achterliggende doel is bevordering van de sociale cohesie en verhoging van de ecologische en recreatieve kwaliteit. De uitvoering van dit plan en het bijbehorende beheer moeten ertoe leiden dat, door aantrekkelijke flora en fauna en de gebruiksmogelijkheden, het park aan betekenis wint en men er graag verblijft. De uitdaging voor de

komende jaren is om de kwaliteit van het gebied te verbeteren, ambities te vertalen in een breed gedragen inrichtings- en beheerplan en hiervoor de noodzakelijke financiële middelen te verwerven.

De gemeente staat nu voor een nieuwe fase in het planproces, waarbij communicatie en participatie opnieuw worden opgepakt. Onlangs is uit een 'stadsbrede' bijeenkomst met bewoners over de participatie een aantal aandachtspunten naar voren gekomen. Hoofdpunten zijn:

- het tevoren afspreken van de spelregels van het planproces;
- bewoners een stem geven;
- terugmelden wat er met de inbreng van stakeholders (belanghebbenden) is gedaan;
- het geven van goede en duidelijke informatie.

Consultatie van of coproductie met de belanghebbenden - waarbij zij kunnen meedenken over de inhoud van de plannen - staat centraal. De bewonersorganisatie 'Vrienden van het Waterwingebied' is voor de gemeente een belangrijke partner; hier is de kennis en energie die nodig zijn voor een breed gedragen inrichtings- en beheerplan. Met hen, maar ook met vele anderen, gaat de gemeente Amersfoort aan de slag om een goede balans te vinden tussen sociale, recreatieve en ecologische waarden. Een forse opgave.

PRAKTISCHE INFORMATIE

- Meer weten over het Netwerk Groen, Integratie en Stedelijke Vernieuwing: www.groenendestad.nl/praktijk-netwerken. De verslagen die zijn gemaakt van de bijeenkomsten van het Netwerk in Amsterdam, Nijmegen, Rotterdam en Utrecht zijn hier ook te downloaden.
- Nabestellen van deze uitgave is mogelijk op www.alterra.nl (onder publicaties Alterra), rapportnummer 1811.
- Coördinatie Netwerk Groen, Integratie en Stedelijke Vernieuwing: Peter Veer, peter.veer@wur.nl

WEBADRESSEN

- www.utrecht.nl
zoek op 'groen' en 'zelfbeheer'
- www.dakparkrotterdam.nl
zoek op 'Botteskerkpark'
- www.ymere.nl
zoek op 'Reimerswaal'
- www.nijmegen.nl
zoek op 'Staddijk'
- www.amersfoort.nl
zoek op 'Waterwingebied'
- www.waterwingebied.nl
- www.aedesnet.nl
zoek op 'groen integratie'
- www.minlnv.nl
zoek op 'groen en de stad'
- www.movisie.nl
- www.vrom.nl
kijk op 'krachtwijken'
- www.kei-centrum.nl
zoek op 'groen'
- www.nicis.nl
zoek op 'groen'
- www.stichtingrecreatie.nl

Alterra is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving. Het instituut bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, recreatie.

Alterra Wageningen UR
Droevendaalsesteeg 3
6708 PB Wageningen
0317 - 48 07 00
www.alterra.nl

amsterdams steunpunt wonen

Het Amsterdams Steunpunt Wonen adviseert bewoners en bewonersgroepen over wonen en leefbaarheid. Het ASW streeft ernaar bewoners zodanig te ondersteunen dat ze zelf kunnen opkomen voor hun belangen en gebruik kunnen maken van hun rechten.

ASW
Nieuwezijds Voorburgwal 32
1012 RZ Amsterdam
020 - 523 01 30
www.steunpuntwonen.nl

FORUM Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling is een onafhankelijk kennisinstituut op het terrein van multiculturele vraagstukken vanuit het perspectief van de democratische rechtsstaat, sociale cohesie en gedeeld burgerschap. FORUM vergaart kennis op het brede terrein van integratie, stelt deze beschikbaar en zet de kennis om in praktisch toepasbare methoden en producten.

FORUM
Kanaalweg 86
3533 HG Utrecht
030 - 297 43 21
www.forum.nl

COLOFON

Wij danken de volgende personen die tijd maakten voor een interview: Helga Baddee, Veroniek Bezemer, Rini Biemans, Abdelouahid Boudrissi, Paul van Eerd, Fred Gronlag, Jackie Kersten, Henk Langestraat, Wouter Looman, Inge van Luit, Ad van der Meer, Rik de Nooijer, Hans van Noort, Hans Pijls, Jeroen Schenkels, Marjo Teuling, Jacqueline Veltmeijer en Youssef Yagdhi. Karin Peters danken we voor haar tekstbijdrage in hoofdstuk 6.

tekst en interviews

Alex Groothedde

art direction en vormgeving

Margo Witte

inhoudelijke begeleiding en advies

Peter Veer

fotografie

Yvonne Witte

aanvullende foto's van Karen Bebelaar, Karin Peters, Ceciel van der Stoep, Peter Veer, Riekje Hoffman (Amersfoort)

kaarten

Co Onderstal, Alterra Wageningen UR

druk

robstolk®

met dank aan

ASW, Forum, gemeente Amersfoort, Movisie

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Deze publicatie is financieel mogelijk gemaakt door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Dit is een uitgave van Alterra, Wageningen UR

rapportnummer 1811

januari 2009

WIE ZAAIT ZAL OOGSTEN
WIE STUURT, ONTVANGT

